

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

HATODIK ÉVFOLYAM.

II^{ik} füzet.

1875.

Február.

I.

Néhány pontozat a hegeli bölcsészetből azon modern kérdésre: „vajjon a pozitív keresztyénség megfér-e a magasabb tudományossággal?”

Azt állítják a modern emberek, hogy a tudomány nem egyeztethető össze a pozitív keresztyénséggel, amint ez elfogadott dogmai alakjában megjelenik, s határtalan az ellenszenv a dogmák iránt.

Már a keresztyénség, mint pozitív vallás, kijelentésen alapszik. A kijelentést tartalmazza az Irás, és ezt a prot. egyház *characteristica* magáénak vallja a traditioval szemközt és semmit sem fogad be lelkiismerete szentélyébe, amit az irásból igazolni nem lehet. Ebben állott eddig protestantismusa a reformációnak!! És ez nagyon helyesen történt; mert a traditio abszolút szükségessége, tagadása a kijelentéseket tartalmazó irás sugalmazottságának; már a szent lélek emberiség újjá szülő munkásságához a protestantizmusban jutván el a

hegeli iskola bölcsészete szerint, azt az alapokmányoknál munkásságától önlерontás, öntagadás nélkül meg nem foszthatja. Az eredeti protestansnak hinni kell a kijelentéseket tartalmazó írás sugalmazottságát.

Az abszolút szellem önkijelentését a legmagasb bölcsészet, az eszmeelvű, befogadta gondolkozása körébe.

Hegel szerint a legmagasb, az absolutum nevezetik eszmének. E kifejezés a tudalom részéről az, ami a subjectiv előterjesztés részéről az Isten. Itt Hegel a világabszolútum előtt látszik megállani, de hozzá teszi: „A vallásbölcsészetben az absolutumot nem csak a tudat alakjában, tesszük tárgyul, hanem azon alakjában is, amelyben magát az öntudatnak kijelenti. E tünetkezése a szellemnek a szellemre nézve, ezen önmanifestatio lényeges oldala az absolutumnak. A vallás e tekintetben az isteni szellemnek productuma, s nem az emberi feltalálás-é, hanem az Istennek munkássága az emberben.

Rosenkranz azt állítja, hogy az, miszerint Isten a világot mint ész teremtette, értelmetlen marad, ha az egyszersmind a vallásra is nem vonatkozik, ha az isteni szellem a vallást a népekben elő nem állította. Szerinte különböző vallások különböző nézetek voltak ugyanazon tárgy fölül, mely az abszolút vallásban tisztult fel.

Midőn Hegel vallásbölcsészete első részében a vallást, fogalmában azaz általánosságban tárgyalja, akkor szerinte a vallásnak fogalmát teszi az, hogy Isten igazsága mindennek és hogy a vallás „absolute igaz tudat.“

„Az én istentudatomban fekszik az — mond Hegel — hogy ő kivülem s így önmagában és önmagáért is van, s így az is, hogy én ezen tartalomra közvetlenül vonatkozom, vagy is, hogy ő bennem, mint őt tudó alanyban is van. Ezen elválaszthatlansága az önálló tartalomnak és az én vonatkozásom reá, teszi a bizonyosságot, és annak közvetlen alakja a hit, amelyben az öntudat részéről (subjectiv) előterjesztés (=intuitio, szemlélet) és tudat (gondolat) csak mint külön mozzanatai jelennek meg ugyanazon bizonyosságnak.

„Az érzés alaki kiindulás pontja az istentudatnak.“

„Az érzést nem lehet másként meghatározni, minthogy az közvetlen tudalom.“

„Isten ott van az érzelemben annyit tesz, hogy róla csak azt tudjuk, hogy van. Az érzelem az Isten létének helyét az alanyban jelöli ki.“

„De itt a tudomány meg nem állhat; elsőben, mert Isten a mennyiben csupán érezzük, nem fogható fel, mint szabad, önmagában, és önmagáért létező önállóság. Másodszer Istennek létele az érzésben valami esetleges, épen úgy, mint ott Isten éreztetik, más valami egészen heterogén is érezhető. Az érzelemnek, a szívnek, vagy mint még mondják, a meggyőződésnek tisztulni kell, s az igazi teljes tartalomhoz is eljutni.“

„Ha az érzelem az Isten felől intensív alanyi bizonyosságot tartalmaz, úgy ott már az előterjesztés (Vorstellung, vagy intuitio Anschauung) munkás, s a dolog tárgylagos oldalát ragadja meg úgy t. i. mint Isten az öntudat elé áll.“

„Az előterjesztéshez érzéki formák kivántatnak, a melyekről tudjuk, hogy azok csak képek, s azokban számunkra bizonyos érzéki alakzat fekszik, de egyszersmind valami belsőleges t. i. jelentőségök.“

A vallásban sok jelvények, allegoriák, metaphorak vannak. Az érzéki megáll ezek előtt. Azonban az előterjesztés nem csupán képet, hanem bizonyos történelmiséget is tartalmaz. Minden történelmi e kettővel bir: az időben és térben elszórt események sorozatával, és a szellemi bensővel, a lényegi általánossággal.

De miután az egyéni előterjesztésben a tartalmi általánosság az érzéki alak korlátoltságával egyesülve találtatik, annál fogva a gondolkozás fokozata egészíti ki az öntudat alakját, amelybe azután az előterjesztés önkényt átmegy. A gondolkozás, mint tevése az egyszerű általánosságnak, letörli az előterjesztés érzéki vegyületét.

Bár az érzelem alig határozható meg másként, mint közvetlen tudalom, de azért szigoruan véve, a tudás solhasem

lehet tisztán közvetlen. Minden tudat több más meghatározás összefüggéséből származik.

Közvetlen a tudalom, hol a közvetítés tudatával nem birunk.

A vallásos tudatot eszközli az oktatás és nevelés. A pozitív vallást közvetíti a kijelentés. A kijelentés már a közvetlenség jellemével bir. De már a vallásban a tudatot közvetíti Isten, mint kiemelés a végesből a végetlen és örökbe. (De már itt a közvetítőnek közvetlenül kell az elfogadó alanytal találkozni.)

Már ha ezen kiemelés gondolatilag fogatik fel, elenyésczik azon látszat, mintha a végetlen és véges egymás iránt idegenek volnának, ekkor előállanak az Isten lételének bizonyítékai. A mélyebb betekintés arra tanit, hogy felemelkedés az Isten gondolására, az egyoldalú reflexio a végesre elenyésczik, s Isten úgy tűnik fel, mint szükséges alapja a végesnek.

Eschenmayer s mások azt állitják, hogy az Istent tudni nem lehet, hanem csak az érzelem és sejtés által felfogni. A ki a véges és végetlen ellentétiségének rémképétől megválni nem tud, aki belátni nem képes, hogy a bölcsészetnek, úgy mint a vallásnak birnia kell azon merészséggel: az Istent tárgylagos módon ismerni, az a subjectivitás ürességeibe sülyed, a mely subjectivitásnak több gondja van az önfentartásra, mint az Isten lényébei elmélyedésre.

Az embernek egysége Istennel a Pantheismus eretnekiségével bélyegeztetik némely theologusok által; mert inséges fogalmok szerint a véges ember a végtelen Istennel ily concret egységbe nem léphet. Nem gondolják meg, hogy ők még is az absolut szellem eszméinek incarnátiói magok is, s el nem szakithatják magokat létforrásuktól. Megfeledkeznek nem csak az egyház tanáról, melyszerint az ember Isten képére teremtett valóság, de megfeledkeznek egyszersmind az Isteni kegyelem tanáról, s a Krisztus általi megigazulásról, s végre a szent lélek tanáról, melyszerint ezáltal a hívők gyülekezete minden igazságra megtanittatik, s ez azokban örökké él.

A hit vallástétele a szellemnek a szellemről. A hitnek való-

ságos alapja a szellem! A hit tehát magasabb szellemi functio.

A külső hitelesítés tekintély, tanítás, csodák stb. által a hit belsőségében eltörültetik. E külsőségek tehetik ugyan a subjectiv tudalom kiindulás pontjait, de azokat úgy tekinteni, mint a hitnek valóságos alapjait, öncsalás. Lehet ugyan hinni például a csodákba, s ez lehet eszköz arra, hogy a Krisztusba higyjünk. De az így keletkezett hit, hívés esetleges tartalomba amely még nem az igazi; mert az igaz hitnek nem lehet csak esetleges tartalma.

Hasonlag midőn az újabb időkben a theologia nagy súlyt fektet arra, hogy hány ő Codexben fordul elő ez, vagy ana kérdéses hely, akkor ezek oly bizonyítékok, melyek nem is bizonyítékok; mert a vallás tartalma az Isten örök természete, és nem oly külső, esetleges dolgok. Az egyesnek hite kezdődhetik ugyan a tekintélynél de már az élő hitben eltörültetik a külső közvetítés.

A természeti és kijelentett vallás között fenálló különsegeket tárgyalván Hegel azt mondja a kijelentett vallásról: A kijelentett vallásban tudja a szellem az igazságot, mint saját tárgyát, de egyszersmind úgy amint azt saját lényét teszi, vagy is, az neki nem csupán más valami, és kültárgy, hanem azt mint magát tudja. Megszüntetése az idegenség látszatának, kiengesztelődése az embernek a világgal, ez a szabadság.

A szabadság,*) az ami az igazság csakhogy a negatio határozatával.

*) A szabadságtant én dogmatikámban a hegeli dialectica alapján ezen eltéréssel tanítottam.

„Szabadság ismeret (szellem) s akarat, ugyanazon egy dolognak hármas mozzanatai, vagy is a szabadság és akarat az ismeretnek göncölös kifejlései. Ismeret nélkül nincs szabadság, csak önkény és ösztönös mozgás, de ismeret nélkül nincs akarat sem. „Ignoti nulla cupido.“ A nem ismert dolgot akarni lélektani lehetetlenség. Az ismeret állapotától és körétől függ örökké mind a szabadságélet, mind az akarat minősége Az állat nem szabad, mert nincs tárgyismerete, nincs szelleme. Az ismeret

A kiengesztelődés nem valami nyugovó, hanem tevékenység, s amidőn az abszolút igazság örök megszabadítás, a ker. vallás fogalmát nem lehet egy tételbe szorítani: Az abszolút eszme=abszolút szellem.

1) Isten önmagában s önmagáért véve az ő örökkévalóságában, amint az a világon kívül, ennek teremtése előtt gondoltatik: ez az a tyának országa.

2) Isten önmagávali különzetében, amidőn ezen különzeteket már valami valóban más teszi; ez a világ, melyet teremt, részint természet részint szellem. De a világ, midőn abban Isten magát teszi, nem marad reá nézve pusztá külsőlegesség, hanem benne ő maga jelenik meg, mint fiu, s így azt az idegenszerűségből ily módon és már magához visszavonja. E pontnál igen könnyen azon gondolatra tévedhetni, mintha itt implicite világistenség volna kimondva. Azonban Hegel itt nem a testi világot érti, úgy amint előttünk áll, hanem azon világ eszmét, mely az időben és térben indult fejlődésnek. Ezen eszme valóban isteni, az abszolút szellem életnyilatkozata, ami az öntudatosság álláspontján, vagy mint az irás mondja, az Ige által jött létre, a személyiség magaslátán jelét adja életének s teremt, a terem-

ret már élettevékenységre emelkedve összeesik a hegeli igazsággal; mert az igazság lehet csupán az ismeret igaz élő tartalma. E szerint helyesen mondható, hogy igazság szabadság; mert szabadító elv, s helyesen mondja Pál apostol: „Az igazság megszabadít a haláltól.“ A tudatlanság magában szellemi lethargia, s szülötte a bűn az igazság negatioja, de a bűn negatioja az életnek is, a bűn tehát átmenés az életből a halálba. Így jár a hegeli bölcsészet a positiv keresztyénség utain, s egyáltalában nem szégyenli magát

Már a szabadság ismeret, akarat fennebbi összefüggő felfogása megoldásul szolgál más hit igazságok megérthetésére is. Így p. o. a sz. Lélek kegy munkássága nem nehezkedik a szabadságra. Sőt ellenkezőleg teszi a szabadságot szabadsággá; mert a sz. Lélek kegy munkássága felvilágosítólag hat egyenesen az ismeretre, annak körét kiszélesíti. Ami tágitja az ismeret körét, tágitja a szabadságét is, s tisztázza a tárgyat az akarat előtt: tehát erélyesíti az akaratot. Megszűnik az önkény egy felől, és a félakarás más felől; mert a teljesen átismert jót absolute lehetlen nem akarni: tehát azt absolute akarni kell. Ez már lélektani szükségesség. Itt látható, hogy az abszolút szükségesség nem emészti fel a szabadságot; sőt teszi.

Dr. Heiszler József.

tés nem lehet soha más, mint az öntudatosság műve: Az idealitás átvágását a realitásban az eszme abszolút teljessége előzi meg. A világ itt az ő eszméi tisztaságában neveztetik fiúnak; mert a mint megmutatni szándékozom a világ eszméjét az ember eszméje, s azt az Isten ember eszméjének kelle a teremtői szellemben megelőzni. Tehát ne ítéljük el előre a mélyen gondolkozó embert, habár gondolatainak kifejezésében nem használja azon alakot, mely hozzánk közelebb áll. Lehet, hogy neki a gondolat azon alakjában is elég tiszta vólt, s azt is annak tartalmában látja, amit mi akarunk kifejtteni.

3) Ezen végtelen kiengesztelődésben, a midőn t. i. a teremtséget magához visszaöleli (mint saját realizált eszméit) az Isten a sz. Lélek, ki a véges szellemnek magát kijelenti. Ezen abszolút öntudatban már a végesség felemeltetik, és az embernek egységesülése Istennel a sz. Lélek munkássága az ő községében = egyházában.

Az Isten eszméjét az ő általánosságában a ker. egyház a sz. Háromság dogmájával fejezte ki. Oly dogma ez Hegel szerint, mely az értelem előtt, miután ez a számoknál megállapodik, örök mysterium marad.

Isten az örökké önmagában és önmagáért levő (Hegel szerint) szüli magát öröktől mint fiú, vagy is elkülöníti magát magától. Ezen különzetnek alakja egy más lét, hanem a különzet közvetlenül marad az, a mitől elkülönzött, vagy is, Isten visszatér öröktől a különzetből az önmagában egységre — Az Isten szellem! Semmi homály, semmi szinezet vagy vegyület nem léphet e tiszta világosságba.

Az atya és fiú elnevezés és viszony az organicus életből van véve, és pedig képesen, s így nem felel meg teljesen annak, a minek kifejezésére használtatik.

Isten mint csupán atya, még nem az igazi, de a fiú nélkül szintén hamis képlete lenne az értelemnek. A fiaság absolute szükséges.

Isten nem abstract, különbetellen identitás, azonosság, hanem élő önmagában különzetes tevékeny-

ség. Kezdeté és vége önmagának és csak mint illetén örök menetel, s mint végtelen totalitas lesz a szellem.

A sz. Lélek az örök szeretet; mert a szeretet különzete kettőnek, a kik egymástól egyáltalában nem különztethetnek el.

Ha azt mondják: az Isten szeretet, az igen magasztos és igaz mondás, de értelmetlen lenne, ha ezt, mint egyszerű határozást fognók fel, a nélkül, hogy analyzálnók, mi a szeretet?

A különzetet az Istenben személynek nevezik el, mivel a személyiség mind önmagáértiségét megtarthatja, mind ezen tulajdonát egy másba, más személyiségbe át-helyezheti. Az isteni egységben a személyiség feloldva van téve (mint valami közös.)

Ha már a vallásban a személyiséget mereven tartják elvont módon: úgy három Isten áll elő. A végtelen alak, a subjectivitas akkor elvész, s az Istenségnek nem marad más, mint a végtelen hatalom mozzanata. De ha a személyiséget mint feloldatlant tesszük, előáll a gonosz; mert a személyiség, mely az isteni eszmében fel nem oszlik, az a gonosz. Szerintem a gonosz személyiségre törekszik, de nem jut el soha, csak időszakilag a gonoszt befogadó személyiségben.

E háromsági meghatározásánál az isteni szellemnek alkalmat veszek magamnak saját felfogásomnak, melynek dogmaticámban adtam kifejezést, felhozására, leginkább azért mert azt a nagy német theológiában sehhol sem találtam, s bár a hegeli dialectica alapján áll elő, de Hegel felfogásától annyiban különbözik, hogy közelebb simul az egytetemes ker. felfogáshoz.

Felfogásom szerint a Háromság az absolut szellem absolut szükséges önmeghatározási belső ténye.

Az absolut szellem, mint ilyen mással mint önmagával nem találkozhatik: tehát magát csak önmagából határozhatja meg. De a meghatározás absolute szükséges; mert öntudatossá csak ezen önmeghatározás által lehet, csak úgy mint a véges szellem, midőn személyiségre törekszik.

Az önmeghatározási menetnek mellözhetlen az „én“ előterjesztése, egy „én másnak“ előállítás, előállítása egy oly eszképnak, amelybe az ön előterjesztő egész lényét át vigye, mint amaz „én másnak“ életartalmát. . . . Ezt nem gátolja az abszolút szellemnél semmi (mint gátolja a végesnél a korlátoltság.) Ezen „én más“ az öröktől, azaz, minden idő felett elszült Fiu, vagy „λογος.“ Ez teljes „én mássa“ az abszolút szellemnek, ki magát benne teljesen előterjeszti. Ezért az abszolút szellem a Fiura nézve nevezhető Atyának emberi nyelvezettel. De ezen teljes azonság mellett örökké ott áll az azonságot tagadó különység is. Ezen azonság és különféleség teljes tudásában nyilatkozik a szellem, mint észlényiség legmagasb munkássága. Az egység tudásában elő áll a sz. lélek, mint az isteni abszolút szellem személyiségének teljes bevégzése. Itt is felszlik mint közös tulajdon a személyiség, mely az öntudatosság örök alakja, s a szent háromság csupán az abszolút szellem élő, bevégzett személyiségének kifejezése! Az isteni substantia subjectivitáshoz jut, de nincs három külön subjectivitas; csak **három subsistentia**, lét mód, modus subsistentiac. A külön három személy trivialis és nem taniais szigoru kifejezés. Hanem az Isten mind a három önelőterjesztés alakjában absolute személyes; mert mindegyikben egyiránt tudja magát.

A második pontban foglalt tételét így fejtegeti tovább Hegel, amelyben igazolja azt, hogy a világ mégsem a Fiu, mint lenni látszatik.

„A végeességben tünetkező abszolút szellemnél a világ úgy tünik fel mint valami más, mint isteni önkülsőitvény, de nem mint Fiu.

Mint természet, az Isten által teremtett világ, csak az emberrel lép viszonyba, nem egyenesen az Istennel mert a természet semmit sem tud a szellem felel, s közvetlenül hódol saját törvényeinek. Már az ember

nincs ily kényszerűség alá vetve, hanem szabad, s önmagát tudó, s egyszersmind Istent tudó szabadon kiléphet substanti-
alitásából.

Mi légyen Isten magában, azt manifestálja és — mondja más helyen. Ezen öntevés, önkülönzése Istennek a világ teremtése, s a világban kijelentése saját lényének a szellem javára.

A világteremtési menetelt Dogmatikámban eltérőleg fogtam fel a látszatra nézve, de a dolog lényegében találko-
zunk, csak oda néztem, hogy e tan is közelebb vitessék a tisztán ker. tanhoz.

Nálam a szellemnek azon kettős munkássága emeltetik ki, melyszerint a szellem általában elsőben befelé, azután kifelé munkás. A befelé munkásságnál elő áll, mint láttuk, a személyes önmeghatározás, a kifelé hatásban a szellem nem lényegét teszi, hanem erőit képességeit. A művészi genialitás nem szellemét viszi a vászónra, vagy márványra, hanem erejét, képességét, s eszméinek incarnatiojára, láthatólagosítására törekszik. Az eszmei idealizásnak átcsapása a realitásba nem a szellem önkimerítése, nem lényeg hanem csupán erőtartalmának kivezetése. Így tehát az abszolút szellemnél a teremtés nem önmeghatározási, hanem csupán önkijelentési, életnyilvánítási szükséges mozzanat, miután a szellem örök élet, s így örök tevékenység. Azért Hegelnél is a világ mint **absolute más** mi jelenik meg. Ezen manifestationál Isten a szellemmel akarja magát megismertetni. A teremtés eszméjét tehát a hegeli alapokon is az istenismerésre képes lények eszméje előzte meg. Igen de Istent csak Isten ismerheti teljesen. Azonban a teremtésben magán kívül lény által akarja magát megismertetni. (Ezt teszi a véges szellem is öntevési mozzanataiban, midőn kezd kifelé hatni.) Tehát a véges szellem által, az ember által. Azonban az ismeret nem félig, hanem egészen akaratván: tehát a véges szellem s az ember eszméjét a teremtő szellemben oly lénynek eszméje előzte meg, mely e célnak teljesen megfelel-

hessen: Így áll elő minden levés előtt, mint a levés abszolút principiuma, mint abszolút életcentrum: az Istenember nagy eszméje, mint centralis egyéniségnek eszméje. . . . Miután az eszme a világbani isteni és örök, ezen világbani isteni az emberben emelkedik öntudatra, de ezen öntudat $\kappa\alpha\tau\ \epsilon\tilde{\nu}\nu\alpha\lambda\alpha\sigma\tau\iota$ az universalis homóban, az egyetlen igaz emberben, az isten emberben jutott teljes kifejezéséhez. Azért ő, mint teljes istenismerő elv az Isten legtokéletesebb kijelentője, ő maga a személyes kijelentés, melyben Isten jelent meg az emberi világban. Ő objectuma és subjectuma minden kijelentésnek.

Már a mennyiben az abszolút szellem a teremtés által a véges szellemnek akarja magát Hegel szerint is manifestálni; s mintegy magát előterjeszteni, s ezen önelőterjesztési mozzanat az önmeghatározási menetnél Fiúnak jeleztetett: annyiban már következetes az eljárás, ha az taníttatik, hogy az Isten emberben a Fiu csatolt isteni élet nyilatkozási alakjához emberi élet-nyilatkozási alakot, azaz emberi természetet. . . . Ennyiben a Krisztus joggal nevezheti magát ember fiának, de csak ezen szempontból. Azért Rosenkranz megrójjá Eschenmayert, ki a $\kappa\epsilon\tilde{\nu}\omega\sigma\tau\iota$ nyers Sabellianalakjában fogván fel, gyengíteni törekszik az írást, mintha a Krisztusban nem az Istennek teljessége jelent volna meg a testben. Ime a Hegeliskola a lényegesekben minő szigorúan méltányolja az íráskeresztyénséget, s idézi e tételeket: „Mind, valamint az atyá-é, az enyém is.“ „Senki sem jö az atyához, csak általam.“ „A ki lát engemet, az látja az Atyát.“

Midőn Marheineke, ki a hegeli bölcészettnek magasztos sacerdotális kenetét kölcsönözött, bölcészeti dogmaticáját 1823-ban először kiadása azon kor merev észelvű irányával szemközt a szent háromságot tanította, felzendültek ellene az észelvűek, obsolet obscuritása ellen. Azt merék állítani, hogy nem az ujszövetségi írás exegesisé alapján, hanem emberi symbolok után beszél. Rosenkranz azután megjegyzi, hogy

azután az idők megváltoztak, s néhányan azon gunyolók közül egész a megismerhetlenségig megváltoztak. Az egyház a dogmák, és főleg a vallás történelem alaposabb tanulmányozása által egyfelől, másfelől belátva annak szükségességét a keresztyénséget speculative fogni fel, azon alap háromsági dogmának végtelen mélységét annál világosabban felfogták, s annál hathatósabban ajánlották, s Marheineke tanberendezése teljes diadalt aratott.

Hegel vallás bölcészete eszközölte ki különösen annak megismerését, miszerint a nem keresztyén religiok hiánya épen abban fekszik, mivel azok a Trinitasnak csak egy mozzanatát fejlesztették, s nem annak totalitását!! Hogy a ker. egyház az ő fejlemében egészen ezen dogmához van kötve, a bölcészet előtt hova tovább világos lett. A görög egyház elvergődött ugyan a homousiáig az Atya és fiu között, de nem a Trinitashit teljes fejleméig.

A substantialitas keleti mozzanata nincs ott teljesen legyőzve, s a sz. Lélek fogalmát, mint az Atyától és Fiutól származót dogmaticice kizárta. A latin egyház ellenben a Fiuság mozzanatát merevítette meg, s a sz. Lélek szabad munkásságának rovására. Ezen üzelemnek a germán népek léptek utjába a szabad individualitas ösztönszerű merev tartása által. Amott bucsut jártak a Fiu sirjához, azután az előbb csak helytartó pápa bitorolta végre a Krisztus teljes jogát. Az apácák szüzességöket a mennyei vőlegénynek áldozták fel. — Assisi Ferenc extasisa a szenvedő megváltó testéhez metamorphizálta annak testét. A Fiu volt elő térbe tolva, s a sz. Léleknek alig volt helye.

A protestans egyház végre megszüntette a műszenteskedés az önmegigazítás pelagianismusát, azaz, véget vetett a substantialitas egyoldalú megmerevítésének, s a sz. Lélek bevezette az öntudat szentélyébe. Az alak, amelyben ez véghez ment, appellatio volt a hitre, mely egyedül igazíthat meg Isten előtt, a hit pedig az írásban a sz. Lélek közvetítése által ta-

lálja forrását, mely sz. Lélek az Irásban önmanifestatiójának bizonyosságát adá.

De miután a protestantismus nem a modern negatio alakjában, hanem a hegeli iskola szerint a sz. Lélek eszméjében birja basisát, nem vólt elkerülhető, hogy ez is ezen egyoldalú concentratio következményeit ne hordozza, s különféle alakot ne öltön magára. A XVII. században voltak ezek a Böhmis-ták és Weigeliánok, a XVIII-ban a Quäkerek, s testvéri tegezésekkel tagadták a rangdifferentiákat. Nem emeltek kalapot és megtagadták az öldöklő hadi fegyvert. sat. A schwedenborgianismus is ily jelenségnek tartatott az ő vándorló, népről néphez elvonuló egyházával különösen azon törekvésével, hogy a sz. Léleknek egységét az Atyával és Fiuval megfoghatóvá és elismertté tegye. — Korunkban e törekvés azon irányban mutatkozik, amely általában Pantheismusnak neveztetik, azonban annyi különös fokozattal bir, hogy beállott annak szükségessége, e mozgalomnak új sajátos nevet keresni. Így p. hogy a hegeli iskolai elemei között (mi a speculativ bölesletelnél könnyen megesik), pantheisticus mozzanatok jelentkeznek, az tagadhatatlan, de ezen iskola igaz magvát Pantheismussal vádolni, tudatlanság, vagy járatlanság, hiszen Daub, Marheineke, Göschel, Rosenkranz azok, kik legtöbbet tettek, hogy a ker. dogmaticát az észszel teljesen egyeztessék, s annak igazságait a tudomány tárgyává tegyék.

A jelen alkalommal csak főbb napi kérdésekre felelve hoztam fel némely pontokat a Hegel iskola bölesészetéből, de ebből is látható, hogy a legmagasabb elmélődő bölesészet, a ker. vallás positiv igazságait komoly beható vizsgálódás tárgyává tette. — Látható, hogy az igaz tudományosság nem ellensége a ker. vallás alapigazságainak ... és hogy nem kerül semmi abnegatioba az észnek azon positiv igazságokkal tiszteletteljes viszonyban lenni. Látható, hogy az igaz tudományos műveltség a keresztyénséggel egy fedél alatt megférhet, nincs semmi szükség arra, hogy azt megtagadjuk, vagy megvessük, s kinevessük, hogy a renyhe gondolkozástalan sokaság által

művelt, s tudós embereknek tartassunk. — Azonban látható az is, ha a ker. vallást a bölcsészeti elmélődés hegelii magaslátán adnók elé, az soha világ vallás nem lehetne, hanem csak esoterikus, kis körű vallás; pedig a Krisztus vallásának öszemberiségi missioja van, ezen missioját csak úgy teljesítheti, ha az iráson alapuló igazságokat az egyházban nyilatkozó nyilvános lelkiismeret megfelelő előterjesztési alakjában fogadjuk el, maradván ezen előterjesztésnek örök correctiv principiuma az egy irás.

Pro coronide még bátor vagyok ezen alkalommal oda mutatni, hogy azon modern állítás, miszerint a positiv kereszténység a magas tudományossággal össze nem fér, még azon corollariumot is huzhatja maga után akaratumk ellenére is, hogy az azt állító a magas tudományosság legmagasb tüneményét, az eszmeelvü bölcsészetet vagy szándékosan ignorálják, vagy benne járatlanok. Azért nagyon kétes kimenetelü dolog, az állítólagos tudományosság rovására becsmérelni a positiv kereszténység kimeríthetlen mély bölcsészeti tartalmát.

Dr. Heiszler József,
dombrádi reform. lelkész.

II.

Adalék Komáromi Csipkés György életéhez és irodalmi működéséhez.

A „Századok“ 1873-diki folyamának februári füzetében ifj. Bölöni Sándor, Komáromi Csipkés Györgynek egy latin kéziratát közli, melyre e nagyérdemü tudós, 1675. július 22-kén, a kiadási hely és év pontos megjelölésével, mindazon műveinek címét följegyezte, melyeket azon időig nyomtatásban kiadott, megemlítvén azokat is, melyek akkor még csak készülőben voltak vagy már készen nyomtatásra vártak. Ezen közleménynek, mely egy XVII-dik századbeli magyar tudós irodalmi munkásságára, legalább könyvészetiileg, oly érdekes

világosságot vet, senki sem örülhet még annyira, mint Szabó Károly, régi magyar könyvészetünk páratlan buvára, ki sietett is mindjárt a „Századok“ májusi füzetében az öt egyéb téren is jellemző alapossággal és pontossággal közölni Komáromi Csipkés György magyar nyelven írt műveinek lehetőleg teljes címét és lelhelyeit.

E két közlemény indított engemet is arra, hogy könyvtári buvárlataim alkalmával tekintettel legyek Komáromi Csipkés György műveire s kevésbé ismert életkörülményeire. Csakugyan, ha nem épen a Szabó Károly által jelzett irányban is, mint szerettem volna, oly forrásokra akadtam a sárospataki főiskola könyvtárában, melyek e XVII-dik századbéli hírneves ember születési, meghalási idejének és neveltetési helyének meghatározására nézve az eddig jó hiszemüleg hiteleseknek ismert irodalomtörténeti adatokkal, merőben ellenkező felvilágosítást nyújtanak.

Azon írónk, kik eddigelé Komáromi Csipkés György életéről egy kissé bővebben szólottak, valamennyien megegyeznek abban, hogy ő a debreceni főiskolában futotta megtanulói pályáját. Így Bod Péter¹⁾ és akik őt felhasználták; Horányi²⁾; újabb időben Ferencz és Dánielik³⁾, Szücs István.⁴⁾ Ezen vélemény ellen, mely száz esztendő óta ugyancsak gyökeret vert köztünk és melyet mintegy kézzől kézre adtunk át egymásnak kénytelen vagyok azt állítani, hogy Komáromi Csipkés György soha sem tanult Debrecenben, hanem igenis szülővárosában Komáromban és Sárospatakon. Állításom igazságát magának az írónak műveiből és a sárospataki főiskola egyik régi anyakönyvéből bizonyítom meg.

Írónk „Igaz hit“⁵⁾ című művét, a többek közt, a komáromi, sárospataki és kassai egyházaknak ajánlja és ami élet-

¹⁾ Magyar Athenas 145 l.

²⁾ Memoria hungarorum. Viennae 1776. Pars II. 422. l.

³⁾ Magyar írók. Életrajz gyűjtemény. Pest 1856. I. k. 85 l.

⁴⁾ Sz. kir. Debrecen város történelme. Debrecen 1871. II. k. 574 l.

⁵⁾ Szeben 1666. Ajánló levél.

történeti fontossággal bir, okát is adja miért. A komárominak „melyben születtettem, tanítottam és neveltetem 18 esztendő koromig;“ a sárospatakinak „melyben tartattam, épültem és tanítottam három esztendeig;“ a kassainak „melyben szolgáltam ifjuságomban esztendeig.“ Bod Péter ugy látszik, ezen ajánló levelet, mely mindjárt a 3-dik lapon kezdődik, hol nagy betűvel szedvék a helynevek, nem olvasta el, pedig a könyvről magáról azt mondja: „helyesen lehet nevezni igaz tudományyal teljes tárháznak;“ még kevésbé olvasták el azok kik az ő műveit, megjelenésök óta számtalanszor utánírták.

Az idéztem hely, minden kétségen kívülé teszi azt, hogy Komáromi Csipkés György az akkori szervezetű gymnasiumot szülővárossában Komáromban, az akad. tanfolyamot pedig Sárospatakon végezte el három év alatt. Hogy Komáromban híres ref. gymnasium volt abban az időben, bizonyítja Tóth Ferencz is¹⁾, ki azt mondja, hogy onnan tanítóságra is jártak a diákok. Nem mondja ugyan, hogy melyik században volt ott virágzó iskola, de én hajlandó vagyok hinni, hogy állítását a XVII. századra vonatkoztatja, ha csak Frankl (Fraknói)²⁾ nem esett tévedésbe, ki a XVI. században egyedül cath. iskolának akadt ott nyomára.

Az a kérdés merülhet fel már most: mikor tanult Sárospatakon? Erre nézve teljes hitelle méltónak tarthatjuk a sárospataki főiskola könyvtárában őrzött régi anyakönyvet, melynek címe: „Catalogus studiosorum illustris scholae s. patachinae ab anno 1615. ad annum 1671. receptorum.“ Itt az 1646-dik évben találjuk beírva Komáromi Csipkés György nevét, utána pedig ezen jegyzetet: „rector cassoviensis an 1649. unde ad acad. ubi creatus S. S. Theologicae D. redux fit professor, postea ad mortem pastor celebris debrecinensis.“ Hogy 1648-ban még Patakon tanult és ugyanazon év pünkösztjén ünnepi követségbe is járt: maga beszéli el „Concionum sacra-

¹⁾ A magyar és erdélyországi prot. ekk. története. Komárom 1808 164. l.

²⁾ A hazai és külföldi iskolázás. Budapest. 1873. 116. l.

rum centuria prima.“¹⁾ műve ajánló levelében, melyet Vajai Ibrányi Ferenczhez, a sárospataki főiskola azon időbeli egyik legnagyobb jótevőjéhez intézett. Az ajánló-levél idevonatkozó részét, mely a sárospataki főiskola beléletére is rávilágít némileg, nagyobb hitelesség okáért az eredeti nyelven szóról-szóra idézem: „Primum mihi tuam pergratam consequi notitiam, tua quam jucunda et perdocta audire colloquia, tuis svavissimis frui sermonibus; tecum salutare miscere discursus, tua oppipara degustare aliquoties fercula, tuas munificas multumque liberales comperire manus et convenientia a te patrone, accipere praemia: annis ab hinc (1659) retroactis undecim (nisi fallar) datum est. Tum illustris, illustrissimae domus Rakocianae, collegii, quod S. patakini, clementissima suarum Celsitudinum cura, floret, (marcescat nunquam floreat semper!) alumnus, anno salutis per Christum reparatae supra millesimum sexcentesimo quadragesimo octavo ad clavum gubernaculi scholae sedentibus, Cl. viris D. Johanne Szentpéteri, Mathia Nógrádi et Johanne (Herczeg) Szőlösi, ad declarandam communem omnium nostri scholae civium erga Te, patronum scholae liberalissimum, gratitudinem, pro more scholae istius, cum duobus oblectis, qui feriis Pentecostalibus, sacris Te tuosque conhonestarem concionibus missus eram²⁾ Azt hiszem, hogy ezen önvallomás után, mely az említett anyakönyvi jegyzettel teljesen összevág, nem csak Sárospatakon való tanulását vehetjük bizonyosnak, hanem azt is kideríthetjük, hogy ő az $164\frac{6}{7}$, $4\frac{7}{8}$, $48\frac{8}{9}$, iskolai években tanult Sárospatakon.

¹⁾ Varadini. 1659.

²⁾ Szolgáljon ez egykoru feljegyzés helyre igazításul a különben áldott emlékezetű Bod Péter azon állítására, hogy a s.-pataki főiskola növendékei csak Erdélybe költözésök után (1672) kezdettek volna járni jótevőikhez az ünnepi kegyes adományok elfogadása végett. L. Bod P. Smirnai sz. Polikarpus 100. l.

Im ez évek megállapítása azért bir ránk nézve különös fontossággal, mert kulcsul szolgál születési évének kitalálására is. Ha ugyanis 1646-tól, midőn ő s-pataki főiskola hallgatójává lett, visszafelé megyünk és a szülő városában közvetlen azelőtt töltött 18 esztendőt leszámítjuk: kijön, hogy ő 1628-ban született. E pontra nézve tehát ismét ki kell igazítanunk eddigi életiróit, ¹⁾ kik születési évül az 1630. esztendőt veszik fel. Ferenczy és Danielik még azt is tudni vélik, hogy ő 1630. april 23-kán született, hogy mily forrás után, arról ők feleljenek.

Bevégezvén Sárospatakon a három éves akad. tanfolyamot, 1649-ben hihetőleg Pál nap tájban a kassai tanitóságot vállalta el. Hogy csakugyan tanitónak ment Kassára, erre nézve a fentebb idézett anyakönyvi feljegyzést, mely már magában is hitelesnek tekinthető, saját szája vallásával is megerősíthetem. Egyik könyvében ²⁾ ugyanis mentvén magát személyes irigyeinek azon vádja alól, hogy ő árként özönlő egyházi beszédeit, a korában nagy szónoki hirben álló Verécsi Ferencz sárospataki lelkész után készítette volna, a többek közt így szól: „Egyházi beszédeim között, melyeket világra bocsátottam, bocsátok vagy bocsátni fogok, egy sincs, melyet Isten kegyelméből ne magam készítettem volna. Némelyiket Patakon mint deák, másokat kassai tanító koromban, (dum fraena scholae orthodoxae regerem) fogalmaztam.“

Tanitósága ideje kitelvén, a debreceni egyház és tanács költségén külföldre utazott. Maga mondja a „Ker. isteni tudomány“ ³⁾ című műve ajánló levelében, melyet a „hires neves Debrecen város tanácsihoz“ intéz: „ezelőtt három esztendővel az minden urak urának jótetszéséből, az kegyelmetek atyai adakozása és jó akaratja által ez idegen országokban nem csak elindultam, hanem Isten vezérléséből el is jutottam.“ Ismét „Igaz hit“ ⁴⁾ című műve ajánlatában, hol egyéb egyházak

¹⁾ L. Ferenczy és Danielik. Magyar írók I. k. Pest 1856. 85. l. és Balogh Ferencz A magyar prot. egyház tört. részletei. Debr. 1872. 168 l.

²⁾ Concionum Sacrar. Centuria Sec. editio II. Debr. 1679. Előbe.

³⁾ Ultrajecti 1653. 12 r.

⁴⁾ Szeben 1669. 4 r.

közt a debreceniről ugy emlékezik mint a „melynek költségével bujdosott és tanított az idegen országokban.“ Méltán kérdezheti az olvasó, hogy a sárospataki főiskola növendéke, a kassai tanító, miképen juthatott a debreceniek ismeretségébe? Miképen érdemelte meg a 22 éves fiatal ember azt a nagy pártfogást, hogy az alföldi híres egyház, három évig saját költségén tartsa külföldön? Erre adatok hiányában kielégítő feleletet nem adhatok, hacsak a debreceni egyház, vagy a város levéltára nem szolgáltatna némi felvilágosítást; — mit alig hiszek, mert különben Szücs István és Balogh Ferenc, kik Debrecenben élnek, nem szoritkoztak volna egyedül Bod Péterre, a Komáromi Csipkés György életének előadásánál. Annyit azonban a viszony megmagyarázása végett, több körülmények egybevetése után, kimondhatok, hogy az egykori magyar ref. egyház jobban érezte egységét, összetartóbb volt mint mai időben s nem volt oly magas az a chinai fal, mely jelenleg az egyházkerületeket annyira elválasztja egymástól, hogy mindegyik magában érzi magát legboldogabbnak. A szoros viszony természeténél fogva, fontosabb iskolai tanácskozások és ünnepélyes vizsgálatok alkalmával, meglátogatták egymás iskoláit, mert a nagyobb iskolákat nem csak egy-egy egyházkerület, hanem az egész ref. egyház egyeteme magáéinak vallotta. Nagyon valószínű, hogy a debreceni egyház előjárósága ilyen ünnepélyes látogatás alkalmával lett figyelmessé a Rákóczy iskola kitünő tehetségű és képzettségű növendékére, ki már az iskola falai közt is jó szónok és egyházi beszéd író hírében állott. Maga mondja egyik már idézett művében ¹⁾ hogy pataki tanuló korában pályatársai és barátai közül sokan leirogatták és közönségessé (ma így mondják itt: szekeressé) tették az ő egyházi beszédeit, sőt megtörtént vele az is, hogy egyházi beszédét hamarébb mondta el egy barátja, mint ő maga, mert ellopta és titkon leírta tőle.

Külföldre az 1650-dik év nyarán indult el. Utrechtben telepedett le, hol akkor Voet testvérek Pál és Dániel, Leusden

¹⁾ Contionum Sacr. Centuria sec. Editio II. Debr. 1679. Előbeszéd.

János, Voëtius Gisbert, Hoorenbeeck János tanárkodtak. Külföldre menetelének idejét egy ily című bölcsészeti értekezéséből lehet körülbelől meghatározni: „Disputatio metaphysica de potentia et actu“¹⁾ melyet 1650. dec. 18-kán tartott: Nevezetes ez értekezés azért is mert a Bölöni Sándor által állítólag magának Komáromi Csipkés Györgynek kéziratáról másolt közleményben nem fordul elő. Egy más értekezésre is akadtam olyanra, mely az említett Bölöni Sándor-féle közleményben a szerző által jegyzett cím sorozatban nincs megemlítve. Ennek címe: Disputatio theol. de clavibus regni coelorum Ultrajecti 1651.²⁾ Végén Szathmári István héber üdvözlő versezete áll, mi nem ritkaság abban az időben. E két értekezés felfedezése gyanussá tehetné előttem a Bölöni féle közleményt, ha fel nem tenném, hogy a különben annyira pontos és lelkiismeretes K. Csipkés e két munkáját feledékenységből kihagyhatta a sorból. Érdekes lenne a Bölöni féle kéziratot összehasonlítani azzal, mit én elő tudnék mutatni. Annyit a kézirat összehasonlítása nélkül is kimondhatok, hogy felfedezésem után K. Csipkés György nem 37, hanem 39 különféle művet bocsátott sajtó alá és első irodalmi fellépése is nem 1651-re, hanem 1650-re teendő. Megemlítem, mert az akkori irodalmi viszonyokra és magára szerzőnkre is jellemző, hogy egymás után gyorsan következő műveit minden anyagi haszonra való kilátás nélkül dolgozta és nyomatta. Erre nézve a „Pestis pestise“³⁾ előszavában így nyilatkozik: „Bizonyosságom az Isten, hogy valamennyi munkámat még eddig (1664) közönségessé tettem (noha az ultrajectomi akademiában s debreceni scholában (mig t. i. tanár volt) irt s kieresztett tizenegy theologica disputatioimon kívül ez kilencedik munkám, melyet közönséges haszonra kibocsátottam,) azonkívül, hogy ketteinek kinyomatásában azoktól a

¹⁾ Ultrajecti an. 1650. Meg van a s.-pataki főiskola könyvtárában a „Collectio Diószeghiana“ban.

²⁾ Meg van a s.-pataki főiskola könyvtárában ugyancsak a „Coll. Diószeghiana“ban.

³⁾ Debr. 1664. Sr.

becsületes uraimtól, kiknek neveket eleiben függesztettem, az typographus költséggel segítettett, senkinek két tallérnál több adományát nem vettem, nem is kívánom, hanem nálam nyilván levő tisztombeli kötelességem.“

Az utrechti egyetemet teljesen három év eltöltése után 1653 nyarán hagyta el, miután ott 1653 febr. 7. hittudori rangra emeltetett.¹⁾ Hogy 1653. apr. hó 11-kén még Utrechtben volt, kitünik. „A ker. isteni tudomány“ című művéből, melynek ajánló levelét épen az napon irta alá. Visszatértével a debreceni egyház először tanári székbe ültette a fiatal tudóst, majd néhány év múlva papjává választotta s mint ilyen megmaradt ott egészen haláláig. Így értesitenek bennünket Bod Péter²⁾ és utána Veszprémi³⁾ Szücs István⁴⁾ Balogh Ferencz.⁵⁾ De egyik sem beszél arról, meddig viselte a tanári, meddig a papi hivatalt. Erre nézve époly nagy volt a bizonytalanság eddig, mint a tévedés halála évének meghatározásánál. Nekem sikerült halála évét és napját is egy koru biztos forrás után felfedezni és ennek folytán megállapítani azt is, mely évekre esik tanársága, melyik évtől meddig volt papja Debrecennek. Ez az egykoru biztos forrás Kabai B(odor) Gellért debreceni ref. pap halotti beszéde Dobozi István híres debreceni főbíró felett.⁶⁾ Ebben, az alkalmazott részben a következő figyelemre méltó szavak jegyezzék fel: „Két csillagotok esék le hamar egymásután az égből debreceniek, az egyik K. Csipkés György, tinektek 22 esztendő alatt hűséges, serény, tudós és épületes lelkipásztorotok 1678-dik esztendőben 6-dik napján mindszent havának, melyen megholt az urban; a másik pedig ez urban

¹⁾ L. Disputatio. th. inauguralis de sacerdotio Christi; mendacio, synodis seu conciliis diluio noachico & contentione inter Cyprianum & episcopos romanos super Anababtismo. Végén Apácai Cs. János latin üdvözlő verse.

²⁾ Magyar Athenas. 146. l.

³⁾ Succinta medicorum biographia. P. III. 364. l.

⁴⁾ Sz. kir. Debrecen város történelme. II. k. 574. l.

⁵⁾ A magyar prot. egyház tört. részletei. 168. l.

⁶⁾ Nyom. Debr. 1679. Rozsnyai János által.

mostan bóldogult, kimult és immár csendesen nyugvó néhai nemzeti Dobozi István uram, tinektek 44 esztendőök alatt, mellettetek és érettetek sokat fáradozott tanácsbeli tagotok, azokban pedig 11 esztendőök alatt városotokat emberek csudájává dicséretesen igazgató főbirátok 1679-ben, kisasszony havának első napján; melyen ez is elaluvék az urban.“ Ezzel egyértelműleg tanuskodik K. Csipkés György halálának idejéről és lelkeszkedése tartamáról Kecskeméthy Sós János,¹⁾ aki miután elbeszéli, hogy 1676-ban Medgyesi Pál „Praxis pietatis“ című művét újból kiadta, így szól: „Nunc (1679. nov. 29.) subit animum meum cogitatio nova de secunda Concionum Sacr. D. Georgii C. Comorini S. S. Theologiae doctoris, et dum viveret, florentissimae ecclesiae Debrecinae pastoris, per annos praeter propter XXII. fidelissimi, Centuria de novo emittenda.“

Ezen kettős egykoru adat döntő bizonyosságot szolgáltathat arra nézve, hogy K. Csipkés György nem 1688-ban mint eddig kivétel nélkül mindnyájan tartottuk,²⁾ hanem 10 évvel elébb 1678. okt. 6-ik napján halt meg. Halála évéből már tanári hivataloskodásának idejét is kiszámíthatjuk. Ha ugyanis 1678-tól visszafelé megyünk és lelkeszkedése 22 esztendejét leszámítjuk: 1656 jön ki, mely évben a tanári pályáról a papira lépett. — E szerint 1653—1656-ig, mindössze 3 évig vólt tanár, összesen pedig 25 évig szolgálta a debreceni egyházat és 50 éves korában halt meg.

A halálozási év felderítése után azt is bizonyosnak tarthatjuk, hogy a Komáromi Csipkés féle biblián, mely 1717-ben Leydaban nyomatott,³⁾ az 1685-dik év nem vonatkozhatik az az elkészítés idejére, hanem leghihetőbben azon évet jelzi, midőn azt az örökösök, az egyházi előjáróság által is sürgetve, kiadás végett átadták. Mert hogy a biblia nyomtatása abban az

¹⁾ L. G Csipkés K. Concionum Sacr. Centuria Sec. Editio II. Debr. 1679. Előbeszéd.

²⁾ L magát Szabó Károlyt is a „Századok“ 1873-diki folyamában a 351. l.

³⁾ L. Szombathi János. Rövid tudósítás a magyar bibliáról. A Pethe F. féle biblia előtt.

időben sürgőssé válhatott, mutatja az, hogy már 1664 táján is voltak ref. papok ¹⁾ kiknek még nem volt bibliájok, noha a Károlyi Gáspár féle fordítás azon időig hatszor nyomtatott újra. Bár mint gondolkozunk is 1685-dik évre nézve, annyi kétségen kívül áll, hogy az nem a készítés idejére vonatkozik. Komáromi Csipkés György a biblia fordítását már 1675-ben elvégezte. Ezt hirdette már 1794-ben Szombathi János, ²⁾ ki Komáromi Csipkés György haláláról is más véleményben volt, mint kortársai, azt tartván, hogy annak 1679 előtt kellett megtörténni. ³⁾ E szerint a K. Csipkés féle biblia fordítás idejére nézve tévedésben vannak Bod Péter, Horányi, Veszprémi, Wallaszki, Tóldy, Imre S. sat. irodalomtörténeti műveikben. Ezek közé sorozandó Jankovich Miklós is a Biblia . . . magyar fordításának öt példái (Pest 1834.) című művében.

Komáromi Csipkés György családi viszonyairól forrásaim alapján igen keveset mondhatok. Apja Csipkés Miklós tekintélyes tanácsnok volt Komáromban, hanem a fiu előnevet csinált magának. Apjáról, kinek egy theologiai vitatkozását ⁴⁾ ajánlja, ezen szavakkal emlékezik meg: „Olim senatori prudentissimo, nunc seni emerito, parenti venerando.“ Gyermekai közül, ha voltak többen, kettőt ismerek: Györgyöt és Katalint. Amazt Nógrádi Benedek után nevezhetem, ki egy theologiai vitatkozását ⁵⁾ neki is ajánlja a többek közt és azt mondja róla: „Magni parentis magnorum virtutum haereditario filio, ad magna quaeque nato;“ emerről Szücs István ⁶⁾ után tudjuk, hogy II. Dobozi István felesége volt. E családi összeköttetés is azt bizonyítja, hogy az országos híri tudós és író köztisztelet és becsülés tárgya volt Debrecenben is. Az irodalom és

¹⁾ L. Komáromi Csipkés György. Pestis pestise. Debr. 1664. Előbeszéd.

²⁾ L. Szombathit a Pethe féle Biblia előtt. Ultrajectum. 1794.

³⁾ L. Szombathit u. ott.

⁴⁾ L. Komáromi Csipkés György Disputatio th. de S. S. Trinitate Ultrajecti. 1651.

⁵⁾ L. Nógrádi Benedek. Disputatio th. Christus in manu Mosis. Lugduni B. 1687.

⁶⁾ L. Szücs István Sz. kir. Debr. város története. II. k. 348. l.

a ref. egyház emberei közt pedig többen is lehettek olyanok, kik elmondhatták Kecskeméti Sós Jánossal: „adjunk hálát Istennek a minden jók adójának, hogy K. Csipkés Györgyöt nekünk ajándékozta, kérjük Istent, hogy kegyelméből több Komáromi Csipkést küldjön erre a hálátlan és nyomorba süllyedt világra.“ Magam részéről ma is méltónak tartom őt arra, hogy emlékezésünk tárgyát képezze és óhajtom, hogy mentül előbb akadjon emberünk, ki a sok oldalú hasznos és munkás író érdemlegesen feltüntesse előttünk.

Szinyei Gerzson.

III.

Gondolat-töredékek és néhány vonás a magyarországi modern theologiai irányról.

A) Dogma, confessio, hitcikk, symbolum.

1. „Ha az egyház a hitcikknek bástyaival erősíti magát, és az általa meghatározott dogmák betűiben látja egyedüli üdvét, akkor rendesen szemelől téveszti azon alap gondolatot, mely létét megalapította s lényegét teszi. — Sok cikke (a „formula concordiae“nak) egyenes ellentétben áll a theologia, általában a tudományos kutatások vívmányai-val. — Straus, Keim, Schenkel, Scholten stb. kutatásai után nem lehet többé például Krisztus istenségét úgy felfogni, és a miveltek előtt úgy tanítani, mint az a symbolumokban előadatik.“ (Prot. E. I. lap. 1872. 17. szám.)

2. „Képzeltető-e a haladás, ha a szellem szárnyai kitöretnek, . . . ha az hirdettetik: ne gondolkozzatok vagy ha vizsgálódtok, úgy vizsgálódstokban csak addig menjetek, a meddig a reformátorok által alkotott hitcikk megengedik; ezek a konfessiók pedig úgy meg vannak teremtvé, hogy azoknak sem tartalmában, sem formájában változtatást tenni nem szabad. (Prot. e. i. lap. 1872. 549. lap.)

¹⁾ L. Concionum Sacr. centuria secunda. Editio II. Debr. 1679. Ajánló levél.

3. „Jelensége az időnek, hogy a pusztá konfessionalis-mussal egyházunknak nyavalyáktól szagztatott organismusába új életet nem lehelhetünk; vagy legalább a konfessiók nem elégségesek többé valláserkölcsei szelleméletünk szükségleteinek, a kor kívánalmái szerint kielégítésére még ha azon pásztorbotot megszerezni is, melylyel egykor a betlehemi pásztorok valamelyike az angyali énekhez a taktust ütötte, nem nyernénk vele . . . mert . . . nem a konfessiók azon szellemhatalom, mely bajainkon segíthetne s az egyház hajóját egy szebb világ pontjai felé irányozza.“ (Prot. e. i. lat 1872. 773. lap.)

4. „A régi szentháromság helyébe tegyük az igazságot szeretetet s kegyeletet.“ (Reform első évf. 1 lap.)

5. „Baj, hogy a lélek felébredt világossága nem tud megférti a hitcikkekkel“ egy kalap alatt. (Refor 1 évf. 1872.)

6. „Az kétségen kívül van, hogy a régi hitformák többé a korszellemnek meg nem felelnek, de nem az a baj, hogy régiek, elavultak, hanem hogy kényszert gyakorolnak a lelkekre.“ (Reform 1 évf. 113 lap.)

7. „Társadalmi bajaink legnagyobb részt azon nagy hazugságból folynak, melylyel előhaladt műveltségünk közepett, a vallásnak át öröklött oly formáit ápolgatjuk melyek tényleges műveltségünknek meg nem felelvén, azoknak gondolkozá-sunkban, erkölcsi nézeteinkben helyet nem találhatni; vallás-tanaink nagy részt szellemünk előtt úgy állanak, mint a csudálkozva szemlélő előtt a szent-kettős koponyája.“ (Prot. e. i. lap. 1871. 708. lap.)

8. „Tegyük vallomást hitünkről, szól a hivatalos formula s teszünk ünnepélyes vallomást oly dolgokról, melyeket nem csak hogy nem hiszünk, de nem is hihetünk, mert előhaladt ismereteinknél fogva azok épügy nem képzelhetők, mint a két koponyájú szent.“ (Prot. e. i. lap. 1871. 708. lap.)

9. „Mikor a feltámadott idvezítő husvétii sirján azt mondja az angyal: „nincsen itt,“ azt akarja mondani: nem a hitcikkben, nem a merev formákban, ezekben a nehéz kökorporsókban fekszik a megváltó, ő nem holt testet, rideg formá-

kat, merev tantételeket hagyott a világnak.“ . . . stb. (Prot. lap. 1871. 1009. lap.)

10. „Az egyház a dogmák sáncolata közzé ékelve hátra maradt, s ez által támadt s növekedett, egyes hitcikkei s a felvilágosultak közt az ellenmondás, még egyre élesebbé téve az elfogulatlan szabad gondolkodás által. . . . A magukat tulélt dogmák a műveltség jelen fokán nem éltetnek, nem üdvezítenek. — Az egyháznak mozdulatlan ragaszkodása több már, teljesen értelem vesztett hittanokhoz, az észnek pedig határozott protestálása ellenük, ez főképp azon ok, mely közönyt szül a vallás iránt.“ (Prot. e. i. lap. 1871. 1155. lap.)

11. „Tény, hogy ami nem gondolható, azt lelkünk, ha hite még oly erős is, be nem fogadhatja. — Ha a legenda azt beszéli, hogy egy csodatevő ember parancsára, a vas a vízben fenn uszott, ezt erős hittel valahogy csak megemészthetjük (?) mert a dolog legalább gondolható (?); de ha Hári bácsi azt beszéli, hogy ő a világ végéről lábát lelógatta, ezt a legerősebb hit sem veheti igaz megtörtént dolognak. miután mai ismereteink szerint a világnak nincs vége.“ (Prot. e. i. lap. 1871. 1122—23 lap.)

12. „Mindenek előtt szabadulni akarunk a korhatag dogmák igája alól, és a szabad vizsgálat jogát követeljük az egész hittan körére.“ (Prot. lap. 1871. 1348. lap.)

13. „Ilyen korhatag dogmák, melyekről azt állítják, hogy aki azokat nem hiszi, örök kárhozatra jut: az ugynevezett szentháromság tana; a Jézus kettős természetéről való tan; az eredendő bűn, vagy is a teljes megromlottság tana; az elégtétel tana, vagy is hogy Isten csak úgy tudja megbocsátani a bűnt, ha bűneinkért egy isteni lény szenved kielégítő büntetést. — Ezek oly tanok, amelyekről az egyház azt szokta mondani, hogy ezek az evangyéliom különös tanai. (Reform 1 évf. 124. lap.)

14. „Mig orthodox igazhívőink végerőfeszítéssel ragaszkodnak a kor szelleme által rég tulszárnyalt s ennél fogva elavult dogmákhoz, az új irány védelmezői, még ez idő szerint, ezekkel szemben egy új, a korszellemével egyező hitvallásra

rámutatni, mely a tulsó tábor e kérdezősködéseire: mit akartok ti reformátorok, a kellő feleletet megadhatná, — nem tudnak. Tagadhatatlan (pedig) hogy az elavult hitcikkek bilincsei-nek lerázásával még semmi sincs elérve. Itt meg állani annyit tenne, mint az egyház összeroskadását siettetni, egységét elvileg megtagadni, és az összhangzó együtt haladást lehetetlenné tenni. — Enélfogva a tulszárnyalt hitcikkek helyébe, nem semmi, hanem valami új állítandó.“ (Prot. e. i. lap. 1872. 1025 lap.)

15. „Vallásos eszméinknek ... kell valami alakot adnunk ... félre értések kikerülése végett ki kell jelentenem, hogy eszmét és gondolatot bizonyos alak nélkül kifejezni lehetetlen. Csak hogy az eszmének bizonyos alakba kifejezése még nem dogma. — Dogmává akkor válik mikor valami eszme alakját egy bizonyos számu hívő magára nézve kötelező erővel bírónak tekintí, — a dogma nem lényege a keresztyén vallásnak hanem csak kifejezési alakja.“ (Reform 1 évf. 138 lap.)

16. „Sokkal jobban ismerem a gyakorlati élet követelményeit, semhogy percig is helyet adhatnék az ábrándnak, miszerint a vallás azon eszményi alakban, melyben első fellépésekor látjuk, rendezett társadalmi viszonyok között is marandóan fennállhatott volna.

Hogy a vallásnak a lelkekre való hatását biztosítsuk, hogy azt a társadalmi gépezet mozgó erejévé tegyük, a puszta elemző észnél sokkal élénkebb tehetségek segélyét kell igénybe vennünk; az élet azon magasabb költészetét kell működtetni, mely az ideálokat teremti és a vallás eszméit symbolizálni képes.“ (Prot. e. i. lap 1871. 1287 lap.)

B) Vegyesek.

17. „Én becsülöm az egyházi tanformákhoz való őszintes állhatatos ragaszkodást, ez magában még nem is hiba, de ha valaki minden kis eszme fuvallatot“ — mint minők a mi reform törekvéseink — „garabonciás deáknak lát, hol a szellem tör utat a kort mozgató nagy eszmék és gondolatok folyásának“ azt nem helyeslem. (Prot. e. i. lap 1872. 547. l.)

18. „A világ mozgató epochalis eszmék eredetét mindig bizonyos szent homálylyal szerette körül övezni a népköltészet geniusa; de bizonyosak lehetnek igazhivőink, hogy midőn a názáreti prófétát a szent lélek galambformában meg szállta, már akkor nem egy kebelben lobogott a kristianismus világhódító eszméje. A kik látták ő reá a galambformában jelképezett szellemet alá szállani, mint ezt a költészet alanyító természete mai napig is leirná, a z o k már körülbelől ismerték és sejtették a nagy mester szellemének és eszméinek új, világot alkotó mindenhatóságát. — Így vólt ez a reformáció-idejében is a legnagyobb geniused is elveiket csak úgy vihetik diadalra, ha azok irányában a népek kebelében is átsajátítási fogékonyság uralkodik: — Ez a haladás elve, ha ezt megtagadjuk, tagadjuk meg akkor szellemiségünket is, melynek lényege ép a haladásban és szabadságban nyilatkozik. — (Prot. e. i. lap 1872. 549. l.)

19. „Avagy lehet-e gondolni, hogy egy személyes becsét érző mai művelt ember exakt ismeretek és tudományok által fegyelmezett eszéről lemondjon, s lélektani alapokon nyugvó meggyőződését elnyomja csak azért, mert a történelem leg-sötétebb századaiban, tudatlan szerzetesek, a gy koholmányait, az üdvezülhetés sinequa non-jának tették s azokat örök időkre szóló hittételeknek declarálták?! . . . De hát azért fáradoztak-é a lángelmék, hogy a tantételekre vonatkozó írásbeli helyeket másképp ne magyarázhassuk, mint a hogy egy sötét kor elfogultsága azokat reánk hagyományozta?“ [Luther is szerzetes vólt, de talán a sötét kor és tudatlan szerzetes cím nem őt és korát illeti?!] Prot. e. i. lap 1872. 581. l.)

20. „Az internationaleban „az önzés mint fejtelenség az absolutismust hívja új életre;“ a jesuitismusban „az önzés mint törvény feletti absolutismus a fejtelenség részére dolgozik s e két daemon közt az emberiség sok ezer évi miveltsége veszendőben van.“ [a keresztyénség még csak 1874 éves; a keresztyénségben fellehet találni azon sötét kort, melyben tudatlan szerzetesek, saját agykoholmányait az üdvezülhetés

sinequa-non-jának declarálták, ez által az emberiség műveltségének természetellenes gátat vetendők; — de azért az internationale és a jesuitismus az emberiség sok ezer évi műveltségét fogja veszélybe dönteni!!“ Nagy szavak, nagy szavak!] (Prot. e. i. lap 1871. 1283. lap.)

21. „Nagyon tévednek, kik a vallás hanyatlásának okát papjaink képzettségének hiányában keresik, annyi jeles papot tán egykor sem mutathat fel egy időben, mint a jelenben. — De mit ér a nagy kiváló tehetség, ha elavult, a mai kor nézetével ellentétbe jött hitcikkelyeket kénytelen fejtegetni, méltóbb tárgyra érdemes szép eszével.“ [Beh szerény!] (Prot. e. i. lap 1871. 1250. l.)

22. „Legyen szabad a szellem és a föld! Ez modern társadalom jelszava, korunk irányának lényeges jelleme, reform törekvéseink célja. — Ha az egyház nem is hederítve a kor irányára, ódon épületének fojtó légkörébe temetné magát, azért a haladás nem fog megakadni; különben minden történhető kalamitásokért, Isten és a történelem ítélőszéke előtt, mindenkor az egyház közegeit terhelné a felelősség.“ (Prot. e. i. lap 1872. 322—325 l.)

23. „Luther kilépett a kath. egyházból . . . majd ha mi is megkísértettük a protestantismust reformálni, majd komolyan kilépünk. De ne adja azt az Isten! mert . . . akkor előbb a protestantismus rozzant épületét önök fejére fognánk zudítani.“ [Mily gyermekes fenyegetés!] (Prot. e. i. lap. 1872. 1420—21 lap.)

24. . . „Nem csoda, hogy az orthodoxia férfiai oly hevesen kikelnek a heterodoxia ellen; mert a szabad irány hívei oly nézeteket hirdetnek, melyek az övék közül némelyekkel homlokegyenest ellenkeznek és a melyek végveszélylyel fenyegetik a dogmák (uralmát) absolutismusát.“ — (Prot. lap. 1872. 836 l.)

25. „Nagyt. szerkesztő ur! mi körülbelől eltaláltuk Kármori ur rejtett célzatát, nézetünk szerint ugyanis ő egy gyilkos Phocast akart fogni, a ki a pápának I. Gergelynek, Mauritius meggyilkoltatása feletti örömmnyilatkozatát azzal hálálta

meg, hogy Róma püspökét az egész egyház fejének nyilvánította. — Az orthodoxia sötétben kullogó táborát akarta, nagytiszteletű ur! ön ellen felingerelni.“

26. . . . „A prot. orthodoxia gyakorlati nyilatkozatait tekintve, szakasztott mása a catholicismusnak. . . . A vallásosságot az is a hagyományos formákba helyezi, csalhatatlan tekintélylyel szabja meg a hittételeit, üldözve az önálló meggyőződést saját kebelében.“ — (Reform. 1. évf. 106. l.)

27. „Midőn az unitáriusok és a szabad irányu vallásos egyletek, az evangyeliomból, a kül és belvilág egységéből, az ok és okozat közötti kapcsolatból . . . kiindulva, az istent számban, személyben: lényegben és fogalmilag egyetlenegynek tanítják; midőn Jézust embernek tartják, midőn azt hirdetik, hogy minden embernek elidegeníthetetlen joga . . . hogy a szabad vizsgálódás alapján maga alkossa meg a maga vallását; . . . továbbá midőn azt tanítják, hogy az ember teljesen ártatlanul születik a világra; végre midőn azt tartják, hogy a bibliában benne van ugyan Isten szava, de az egyes bibliai könyveket nem bevégzett evangyeliumnak, hanem egy nyílt, haladó életnek tekintik; midőn mondom az unitáriusok és az újabbkori szabad vallásos irány ez elvek által vallásukat, a kor követelménye szerint a jövő vallása gyanánt tüntették fel, ez által egyszersmind megdöbentették az absolut vallások hiveit s magukra vonták az ugynevezett orthodoxia kárhoztatását minden időben. — E kárhoztatás a legújabb időben annyira ment, hogy egyes orthodox írók széltében „romboló“ címmel tisztelik meg azt az irányt, amelyet eddigelé az unitáriusok követtek s melyre az alakuló egyletek és az emberiség felvilágosodottabbjai mintegy önkénytelenül lépnek.“ — (Prot. e. i. lap. 1872. 837 l.)

28. „A keresztyén vallásra nézve tartsd magadat Jézus szavaihoz az evangyeliumban. Ne engedd magadat megzavartatni oly nehéz helyek által, amelyek iminnen, — amonnan vannak összeszedve.“ — (Reform. 1. évf. 145 lap.) —

29. „Hasonlitsa össze állításaimat az evangyeliummal s

ha meggyőződött arról, hogy azzal teljesen összhangzanak, csak azután hozzon ítéletet. Ekkor aztán tetszése szerint vagy fogadja el — ha velem együtt Jézust tartja mesterének, — vagy pedig vesse el, ha — amit egyébiránt egy értelmes emberről nem teszek fel — erősebb benne a régi hagyományok, abszolút dogmák iránt a csupa megszokásból származott előszeretet és elfogultság a tiszta igazságnál.“ — (Óh boldog szabadvizsgálódó! válaszs! ha velem gondolkozol: derék; ha nem: ugy nem is vagy értelmes ember.) (Reform. 1. évf. 140 l.)

30. „Csak az zárja ki innen (a modern irányzat társulataiból) önmagát, ki a bányadt vallás-erkölcsi élet megújulását, a szabadvizsgálódást, az egyház kormányzásában a képviselői elv érvényesülését, a humanismus terjedését, a különböző felekezetek tagjai között a kölcsönös szeretet előmozdítását s általában a nép értelmi, erkölcsi és vallásos fejlődésének elősegítését . . . szükségtelen vagy káros törekvéseknek tartja.“

E nagy horderejű feladaton „ezer meg ezer kéznek, hazánk minden komoly és jóakaratu értelmes polgárának kell buzgón és bölcsen fáradozni.“ (Reform. 1871. 322. l.)

Ime tisztelt olvasó, néhány jellemző pont a magyarországi modern theologiai irányzataból, „gondolat töredék“ alakban előállítva, vagy egymás alá és ellenébe helyezve, melyekből, mint ilyenekből, néhány vonást állithatunk ismét össze, amaz irányzat ismertetésére.

A modern irányzat a theologia terén, mint a gondolat-töredékek első részéből látható, az egyént ohajtja függetleníteni, az ugynevezett dogma uralom járma alól, mely dogma uralom, mint foglyot nyügözvén le az elmét és szívet, akadály a haladásnak s vallás-erkölcsi élet fejlődése és felvirágzásának.

„Nagyon tévednek, kik a vallás hanyatlásának okát papjaink képzettségének hiányában keresik;“ mondja a prot. e. i. lap 1871. 1250. l. „annyi jeles papot tán egy korszak sem

mutathat fel egy időben, mint a jelenben. — De mit ér a nagy, kiváló tehetség, ha elavult, a mai kor nézetével ellentétbe jött hitcikkelyeket kénytelen fejtegetni, méltóbb tárgyra érdemes szép eszével?!“

„Mindenek előtt szabadulni akarunk a korhatag dogmák igája alól és a szabad vizsgálódás jogát követeljük az egész hittan körére,“ mondja a f. i. lap 1871, 1348 lapján.

„Az kétségen kívül van, hogy a régi hitformák a kor szellemének többé meg nem felelnek, de nem az a baj, hogy régiék, hanem hogy kényszerrel gyakorolnak a lelkekre;“ mondja az e. „reform“ 1. évf. 84 lap.

És ez utolsó idézet úgy látszik a dogmák körüli eljárást, az azok iránti ellenszenvet, legkézzelfoghatóbban magyarázza a modernek részéről. — Alapgondolata az, mi az előbbi idézeté, hogy a lelkeket, tehát az egyes egyének énjét, meg kell szabadítani azon kényszerbefolyástól, melyet reá a korhatag dogmák, mint kötelező erejű dogmák gyakorolnak.

Hogy valjon nevezhető-e kényszernek az, mit egy egyes egyénre az általa elismert dogma gyakorolhat; hogy valjon van-e a föld kerekiségén oly hely, hol a szabadságra, illetőleg az egyes egyén lelkének függetlenségére, külső okoknak valami kényszerítő befolyása ne lenne, erre kellene feleletet találni a modern theologiai irányzat iratai között, de ilyenek nem léteben nézzünk keresztül az orthodoxia sötét szemüvegén, ott meg lehet akadunk egy gyilkos Phocasra, ki munkánkban megsegítend.

Egy — engedelmet kérek — hogy régi s nem új „természet bölcsészet“-nek 64 §-ából olvasám a következő sorokat: „Az egyed, személyességének némi megtagadása, vele született jogainak feláldozásával léphet egyedül társaságba; de

Hogy magát megtagadhassa, szükség hogy rajta kívül más egyed is (többség) legyen, melynek határozataiba való önbele-találás által létesíthető egyedül, a magamegtagadás.

Ugy de ez . . . nyilván már törvényeket tesz fel, melyek az egyed természeti feszültségét, rendes határukba törjék mintegy be.“ —

Mondhatjuk, hogy ilyen „az egyed természeti feszültségét“ rendes határok között tartó törvény reánk nézve a dogma, vagy hitcikk, vagy symbolum, melyet, ha azoknak társaságába akarunk lépni, kik azt magukra nézve kötelező erejűeknek nyilvánították, meglehet, hogy saját személyességünk, velünk született jogaink némi megtagadásával tehetünk magunkéivá, mert csak így léphetünk ama társaságba.

Az 1848 előtti Prot. Lapokban be van bizonyítva, hogy a protestantismusnak nem hivatása a proselytagyűjtés. Ugy gondolom, hogy nem tévedek, ha azt állítom, hogy épen ez az oka annak, miszerint a protestantismusnak ma sincs meg azon elterjedettsége, mit a lelkiismeretszabadság elve kimondásának maga után kelle vala vonnia, s talán az, hogy a lelkekre sohasem gyakorolt oly kényszer-befolyást, mint például a catholicismus.

Inkább lehet tehát a protestáns egyházat szabad társulás alapján létrejött egyházi társaságnak tekinteni s tagjait, mint olyanokat, kik vallás dolgában bizonyos irány eszméket, kötelező törvényekül tekintenek maguk felett. — És ha így tekintjük azon társaságot, mely magára nézve a „helvét-hitvallást“ tette kötelező erejűvé a vallás dolgában; ha úgy tekintjük annak tagjait, mint akik szabadon társultak: vajon lehetne-e azt mondanunk, hogy azon egyházi társaság, hittétellel kényszert gyakorol a lelkekre.

A Protestans e. és i. Lap ugyan 1872. 581 l. azt mondja: „Avagy lehet-e gondolni, hogy egy személyes becsét érző, mai művelt ember, az exact ismeretek és tudományok által fegyelmezett eszéről lemondjon, s lélektani alapokon nyugvó meggyőződését elnyomja csak azért, mert a történelem legsötétebb századaiban, tudatlan szerzetesek, agykoholmányaikat az üdvezülhetés sine qua-nonjának tették s azokat örök időkre szóló hittételeknek declarálták.“

Megjárná azonban a társadalom, ha az előhaladt időkhöz alkalmazható törvényei nem létében, valaki azt találná mondani: a mai kor gyermeke nem engedelmeskedhetik oly törvényeteknek, mely egy sötét kor szükséglete által hozatott létre;

megjárná a társadalom, ha gyermekei azt mondanák: törvényeitekben nem az a baj, hogy régiek, használhatatlanok, hanem igenis az, hogy korlátot szabnak elénk, kényszert gyakorolnak reánk. — Én legalább úgy tudom, hogy a törvény, — mindaddig, míg helyette a közakarát ujat nem állít, kötelező erővel bir azon társadalom tagjaira, ha még oly régi, ha még oly elavult is.

Itt pedig, a mi vallási társadalmunkban, nem csak az a baj, hogy a törvény régi, hanem az is, hogy kényszert gyakorol; miből kijő, hogy tehát nem kell olyan törvény, mely kényszert gyakorol, mely bizonyos mértékű korlátot állít elénk.

Szabadság! szabadság tehát a legteljesebb mértékben; olyan, melyet ne korlátozzon semmi olyan, melyben nincsen is szükség új valamire, olyanra például, minek elfogadására az exact ismeretek és tudományok által fegyelmezett ész is hajlandóságot nyerjen.

Nem foghat-é ez szülni bizonyos „eszményi alaktalanságot,” olyat, mely rendezett társadalmakban, a tapasztalat bizonyítása szerint fent nem állhat; — nem idézhet-é elő oly féltelenséget, mely „az emberiség sok ezer évi műveltségét” semmivé teszi; nem idézheti-é elő azon állapotot, melyben a szellem, nem lévén szellemi korlátai: a testi korlátok szűk, s az emberi gyarlóság által nagyon könnyen testi szabadossággá fajuló, terére lép.

Midőn Urunk azt mondá izraelnek: ismerjétek meg az igazságot, s az igazság titeket szabad(so)kká teszen; azok azt mondák: Mi Ábrahám magvai vagyunk! — Tehát, dacára annak, hogy lelkök a tudatlanság és erkölcstelenség, testi rabláncba vala verve, szabadoknak képzeltek magokat, mert testökön nem vala vasból készült békó, mely szabad mozgásukat akadályozza.

Óh a szabadságnak, még a félreértett szava is szédít, mennyivel inkább félrevezethet ott, hol magyarázható, alkalmazható törvények nem létében: szabadnak hirdettetik a lélek, de sőt a törvénynélküliség arrogáltatik is a léleknek, s a test, vagy a tudatlanság, vagy csak az emberi erőtlenség

által felállított, s mindennél nehezebb törvény — tekintetbe sem jő.

Midőn a társadalmak felvirágzásáról, avagy például a mi hazánk jóllétének felvirágzásáról van szó, — azt szokták mondani: *salus reipublicae suprema lex esto*; miért ne lehetne ez így a vallási társadalomra nézve is. — Állítsanak új törvényt, ha már a régi nem jó, állítsanak olyat, hogy annak elfogadásával az ember ne legyen kénytelen lemondani az exact ismeretek által fegyelmezett eszéről; és ha az ismét elévül — ott lesz az utókor, mely bizonyára ismét gondolkozni fog a magáéről. — E tárgyra, — t. i. az új törvény alkotására, még alább visszatérünk.

A dogmákban tehát az is baj, hogy régiek, az is baj, hogy kényszert gyakorolnak a lelkekre. — El kell tehát azokat tenni láb alól, hogy ne álljanak gátul — protestáns egyházunk oly sok jeles papja — méltóbb tárgyra érdemes szép eszének; vagy legalább kötelező törvény alakjából kell kivetkőztetni, s olyanná tenni, mely van is, nincs is.

Különben is, az egyház némely tagjai, s ezek között épen a lelkészek nagyrésze is, csak „puszta megszokásból“ ragaszkodik azokhoz, de ki nem elégíti sem őket, sem másokat, s a puszta confessionalismussal egyházunknak nyavalyáktól szagztatott testébe új életet nem lehellhetünk.

„Magas értelmű kath. férfiak és nők, a böjtölést, gyónást, szerfeletti ünneplést, purgatoriumot, eretnekitést, keresztjárást stb. — nem helyeslik, bizalmas körökben öszintén kimondják, hogy ezek elavultak, a józan észszel ma egybe nem férők.“ . .

„Az evangélikusok és reformátusok nagy része, az egyisten háromszemélyűsége, amazok az urvacsorában a Krisztus testének a kenyér felett, alatt, vagy a kenyérben léte, a kereszt, az oltár, a gyertya üdveztető volta, emezek az eredendő bűn, az előre elrendelés, Krisztus elégtétele stb. tanait nem hiszik, nem vallják, az értelmi fejlettség mai állásával megférhetőnek nem tartják. . . . Még is tüzetes vita tárgyává nem

teszik . . . ott állanak hol Luther, Kálvin, Melancton és Zwingli ezelőtt negyedfél századdal állottak.“

„Az unitariusok ma is azt tartják, mit Dávid Ferenc utódjára, Hunyadi Demeterre Báthori Kristóf a kath. fejedelem, s 1638. Beke Dánielre, I. Rákóczi György ref. fejedelem nyilván, létezési joguk elvesztése fenyegetése alatt kényszerítettek.“ (E. reform. 1. évf. 99, 100, 101. l.)

„És maguk a lelkészek! kétkednek hivatásuk hasznosságában, nem bírnak e miatt hatni, s e tekintetben reájuk a legnagyobb befolyást gyakorolja az üres konfessionalizmus, mely náluk, minden hit nélkül — nem annyira uralkodik, mint inkább csak szokásban van. — Ha kérded hite felől, talán alig a századik vallja magát orthodoxnak; de ha meghallgatód predikatióját, csak úgy beszél az eredendő bűnről, váltság és csodákról; nem képmutatás, nem elvből, hanem megszőkásból. — (E. reform. I évf. 36. l.)

„Mi ez, ha nem őszinteség hiány? Valóban ideje, ez alakoskodásnak véget vetni.“ (reform) . . . Vessünk véget, hovatovább a szent hazudozásnak, (prot. lap. 1872. 776 l.) mert társadalmi bajaink legnagyobb részt azon nagy hazugságból folynak, melylyel előhaladt műveltségünk közepett, a vallásnak átöröklött oly formáit ápolgatjuk, melyek tényleges műveltségünknek meg nem felelvén, azoknak gondolkozásunkban, erkölcsi nézleteinkben helyet nem találhatnak.“ — (prot. lap. 1871. 708. l.)

„A mi egyetlen és fő feladatunk“ azért „egyleti és társadalmi uton oda hatni, hogy azon korlátok, melyek a vallás terén a szabad meggyőződés utját állják;“ melyek az alakoskodás, képmutatás és szent hazudozásra kényszerítenek: „mindenütt megszüntetessenek, hogy eképen az emberi szellem nemesebb fejlődése s a modern tudomány tényei feltartóztatás nélkül érvényesíthessék magukat.“ . . . (Reform. 1. évf. 113. l.)

Le hát a korlátokkal, „legyen szabad a szellem és a föld!“ Hagyjunk fel a képmutatás, alakoskodás és szent hazudozással, vizsgálódjunk szabadon, mert hiszen dicső eleink

csak nem azért küzdöttek oly sokat, „hogya a tantételekre vonatkozó írásbeli helyeket, másképp ne magyarázhassuk, mint a hogy egy sötét kor azt reánk hagyományozta.“ (Prot. lap. 1872. 581 lap).

Tehát az egyes egyén szabad vizsgálódás joga! Erre hív fel az egyházi Reform is 1871. a 140. lapon. — „A keresztény vallást amint Krisztus predikálta“ akarván előnkbe adni, a többek közt ezt mondja: „... vetkezze le kissé előítéleteit, ha vannak, és úgy fogjon e sorok olvasásához! Hasonlítsa össze előbb állításaimat az evangyéliummal, s ha meggyőződött arról, hogy avval teljesen öszhangzanak, csak aztán hozzon ítéletet!“

Ez még eddig mind igen szép; mert utasítás adatik a „független egyénnek“ elsőben „előítélet nélküli“ ítéletre, s aztán a szabadvizsgálódásra. — De így folytatja tovább: „Ekkor aztán tetszése szerint vagy fogadja el, — ha velem együtt Jézust tartja mesterének; vagy pedig vesse el, ha — amit egyébiránt egy értelmes emberről nem tudok feltenni — erősebb benne a régi hagyományok, absolut dogmák iránt, a csupa megszokásból származott előszeretet és elfogultság a tiszta igazságnál.“ (eredetileg ritkítatlan sorokkal).

Ez hát, tisztelt olvasó! az a szabad vizsgálódás, mely megenged minden „komoly és erkölcsi irányu kutatást“ ha nem törekszik kizárólagos uralomra. De bátorkodom kérdeni: minő szabadság az ilyen, mint minőre amaz idézetben feljogosítottunk? Mint szabadon vizsgálódó protestáns, olvasd végig, amit irok, mely nem más, mint a tiszta igazság. Hasonlítsd össze a bibliával, de ne elfogultan, csupa megszokásból azon értelemben, mint azt a hagyományos dogmák fogták fel; mert akkor nem ítélhetsz az én igazam felett elfogulatlanul. Én mint író, rólad mint művelt emberről, ezt fel sem teszem. — Ezen összehasonlítás után, ha tetszik fogadd el; ha nem tetszik, vedd el, amit irtam, de amint mondom, nem hiszem, hogy te, mint művelt ember — erősebb adag ragaszkodással bírnál a régi hagyományok, absolut dogmákhoz; s csupa meg-

szokás és elfogultság miatt előítéleteket táplálnál az igazság iránt.

Szeretném látni az embert, kire közönyös volna az, hogy ő művelt embernek tartatik-é vagy nem. — De szeretném látni azt is, ki az ezen okból megigazodott egyént, szabad vizsgálódónak, vagy épen elfogulatlannak tarthatná. — Legkevésbé sem kétlem, hogy az, ki az „E. Ref.“-ban amaz idézetet írta, jól tudta, mit ír; azt is biztonnyal tudá, hogy a szabad vizsgálódásra utaló megszokott kifejezés ez: „ha tetszik fogadd el, ha nem tetszik, ne fogadd el;“ de ez aztán „jelészó,“ minden magyarázat nélkül. — Mert mihelyest magyarázó oldal irattal jelenik meg, mindjárt magyarázni lehet azt. Itt például e néhány sor: „s ha — a mit egyébiránt egy értelmes emberről sem teszek fel, erősebb benne a régi hagyományok, absolut dogmák iránt, a csupa megszokásból származott előszeretet és elfogultság, a tiszta igazságnál,“ — úgy vesse el, vagy ne fogadja el, amit irtam: — előre is azt tételezi fel, hogy ha el nem fogadja, úgy elfogult, nem is értelmes ember, s csupa megszokásból a nem igazat többre becsüli a tiszta igazságnál.

Nem akarnám itt gunyosan azt kérdeni Pilatussal: mi csoda az igazság? és pedig a tiszta igazság; mert ilyenről mint ember által elérhető — „absolut igazságról“ szó sem lehet. De igen is feltehetem s fel is teszem a kérdést: valjon a szabadvizsgálódás barátja-e az vagy ha magának megköveteli a szabad vizsgálódás jogát, megengedi-é azt másnak a rajta kívül álló egyénnek, ki előre is azt mondja: ha velem nem tartasz, úgy elfogult, előítéletes, értelmetlen embernek tartalak!?

Ugyan ilyen „előítéletes“ kifejezéssel találkozunk a „Reform“ 1871, 322 lapján is, hol a következők olvashatók: „Egyletünk (tehát a szabad irányuak testülete) nagy horderejű feladatán ezer meg ezer kéznek, hazánk minden komoly és jóakaratu értelmes polgárának kell buzgón és bölcsen fáradozni.“ Mert „csak az zárja ki innen önmagát, ki a vallásos

erkölcsi élet megújulását,*) a szabad vizsgálódást, humanismus terjedését stb. káros következésű törekvéseknek tartja.“

Tehát, akinek véletlenségből más nézetei találnak lenni, semhogy amaz egylettel életközösségbe lépjen; aki p. o. a vallás-erkölcsi élet megújulását, a szabad vizsgálódást, a humanismus terjedését, a különböző ker. felekezetek között a kölcsönös szeretet előmozdítását szive szerint akarja, óhajtja de másként tudja, másként óhajtja terjesztetni, felvirágoztatni, az természetesen nem jóakaratu, nem komoly, talán nem is értelmes polgára, ennek a szegény hazának; — az, bár ugyan azon célra törekszik, de mert más elvek által véli a célt elérhetni, száanalomra méltó; vagy legalább eljárását tekintetbe vé-

*) A modern irányzat, midőn Magyarországon egyletet alkotott a „Magyarországi protestáns egylet“-ben, egyik teendője közé sorolta „a vallás-erkölcsi élet megújulását is. — Azon előítélet, vagy elfogultság uralkodik azonban nála, hogy a vallás-erkölcsi életet csakis a modern irányzat képes élesíteni, ápolni és ujjaszülni. — Ezt mutatja a Prot. e. i. lap 1873. évf. 1620—21 lapon, hol „Lipcsei levelek“ cím alatt közöl nevezetesebb eseményeket, s ebben az „igazhivő“ evang. egyház „benső missiói egylet“-ének működését is ismerteti. — Miután elmondja, hogy az egyletet kik s mi célból alapíták, így folytatja tovább: „kétségkívül elismerést érdemlő dolog ama buzgóság, mely ama „benső missió egyletben“ eszméik terjesztése érdekében tartott „felolvasásokat“ jellemzi, „és a német tudósoknak annyira jellemző lelkiismeretessége,“ melyek e felolvasásoknak annyi érdeket kölcsönöznek. — Örömlőnkre szolgál, hogy a nagy közönség is, mintegy észrevétlenül, lassanként vezettedik be a vallási dolgok ismeretébe, mely tisztázza látkörét (az új orthodoxia tana?) és lehetővé teszi, hogy az egyház ügye iránt áldozatkészségét önmagától egy benső nemesebb rugótól üzetve kifejtse; és még is ha meggondoljuk, hogy a „benső missio-egylet“ törekvése, oly theologiai irányzat érdekén alapszik, mely mint ijesztő rém jár fel a mult idők sirjából, megzavarni azon természet szerű haladást, melyet a mult józan gondolkodói megindítottak . . . : lehetetlen, hogy a külszin minden előnyös látszata mellett, egy gyenge (sajnálkozó?) sohaj ne törjön ki kebelünkéből. — A közönség lelkesedése épen ugy, mint az új orthodoxia képviselőinek fényes tehetsége másra volna érdemes!“

Ime a türelmetlenség, az elfogultság s előítélet szavai. Az „új orthodoxia“ jót akar, de nem úgy akarja, a mint a modern irányzat; „benső missioi egyletet“ alkot, hogy a vallás iránt az érdekeltséget felköltse, s ez által az erkölcsöket nemesítse; de más vezérelvekkal munkálkodván: sajnálkozásra méltó; a közönség lelkesedése, a közreműködők szép tehetsége, másra volna érdemes.

ve „lehetetlen, hogy a külszin minden előnyös látszata mellett egy gyenge sóhaj ne törjön ki kebelünkből,“ — munkája felett. —

„Hogy is mondta ezt Simor primás a sz. István társulat nagy gyűlésén? A kathol. egyház nem lehet a valódi felvilágosodottságnak, műveltségnek, haladásnak — miként némelyek elhitetni szeretnék — nem lehet ellensége.“ — De „az egyház lényegén, tekintve annak akár tanát, akár szervezetét, egy pontot feladni, vagy tőle elpártolni annyi, mint azt tönkre tenni.“ — Vagy más szavakkal és állítólag adva a kifejezést: mi modern theologok, kik a felvilágosodást, (szabadvizsgálódást), műveltséget (vallás erkölcsi-újéletet) haladást, akarjuk nem csak szóval, hanem cselekedettel is, ha vádoltatunk is, méltatlanul vádoltatunk türelmetlenséggel s más e félével, mintha mi a miénktől eltérő nyilatkozatot el nem szenvednénk.“ De — felvilágosodást, vallás erkölcsi megújulást, haladást, a modern theologia vivmánya nélkül akarni — egy a protestantismus megtagadásával. — Az az, aki azt, amit mi akarunk — másként akarja, mint mi akarjuk, azt mi nem tartjuk „értelmes embernek,“ nem tartjuk hazánk komoly és értelmes polgárának; a felett, ha munkásságának külszine előnyös is, mi csak sajnálkozhatunk, mert az az előnyös külszin csak látszat és csal, nem a való, nem azon igazság, minek mi birtokába jutottunk.

Igazán csodálatra méltó törekvés, csodálatra méltó szabadelvüése az egyes egyénnek! Én azt hiszem, amit te, azt akarom, amit te akarsz; de mert te nem úgy jutottál el ahoz a hithez, mint én, s te nem úgy akarsz azt, amit én is akarok, — bár nem kárhoyztatlak el — miként orthodox atyánkfiai szokták tenni, — de nem tartalak értelmes embernek, előitéletes, elfogult nézeteid vannak, melyeket úgy látszik, jobban becsülsz, többre tartasz, csupa megszokásból, mint az igazságot!

És legyen, hogy az ember kevésbé önhitt; vagy legalább nem hiszi, hogy mint ember — birtokába jutott már az igazságnak; vagy lappangjon ott gyáva szívében az alázatos-

ság erénye, s higgye magáról, hogy az igazság birtokába soha sem jutand el e földön: úgy visszavonja magát onnan, hol már a teljes igazság birtokába vannak, s hol az egyes egyének „komoly és értelmes énjai“ tulszárnyaltak azon álláspontokon, melyre ő még nem jutott el. Igyekszik ugyan csendes munkával hatolni a „nagy eszmék“ felfogásában, munkálkodik azon — hogy az „Istenfúságot“ magának megszerezze, de — mert uszályhordozó, vagy a nagy eszmék nagy hőseinek törpe utánzója nem akar lenni, — nem társul. — Ekkor aztán nem komoly- nem értelmes polgára a hazának.

És legyen kevésbé alázatos, birjon nagyobb adag önhit-séggel, — bár — mert tiszta fogalmai nem lesznek — vagy nincsenek, — csak szolgájává törpül azon eszmék hirdetőjinek, kiknek társaságába lép; bár szabad vizsgálódásra — a szellemi zsarnokságban, vallás erkölcsi ujéletre törekvése, a vallástalanság s erkölcstelenség szép ruhába öltöztetésében*); a humanismus terjesztése — a népbóldogító demagógiában nyilatkozzék is: mert a társaságba lépett s statistikai számot képvisel az „e. reform“ piros fedelén — mindjárt „komoly és értelmes“ polgára lesz a hazának. — Vagy azon részen nem áll azon eset, mi a tul táborban oly nevetséges? A ki a modern irányzat híve, az már mind tökéletes bibliai itész, s képzett kritikus; az már mind felfogta, s magáévá tette az összes

*) Félreértés elkerülhetése tekintetéből, meg kell jegyezmem, hogy ezen kifejezés: „vallás-erkölcsi új életre törekvése, a vallástalanság és erkölcstelenség szép ruhába öltöztetésében“ — nyilatkozik, nem azt teszi, mintha én azt állitanám, hogy a szabad (modern) irány így tenne, vagy ezt tenné, vagy ama cél elérése nála csak annyiból állana. — Meg kellett tehát ezt jegyezmem, mert számtalan példa van rá, hogy még a mi szép tulajdonittatik is valakinek, azt is rosra, épen ellenkezőre magyarázza. Hogy többet ne mondjak, a prot. lap 1874. 363. lapon egy bírálatra ez mondatik: „ha a bírálat illetékes helyről jön . . . a tudomány csak nyerhet általa.“ Ezt én így fogtam fel, hogy a honnan a bírálat jött, illetékes hely vala, de eltévesztvén a „tárgyilagosság szempontját“ — személyes polemiává fajult s így természetesen, illetékessége mellett is — nem lett olyan a bírálat, „hogy a tudomány nyerjen vele.“ — Csodálkoztam tehát rajta, midőn az illető által — épen ellenkezőleg így fogott fel ama tétel: vele szemközt, ama szavakban az van mondva, hogy ő a kérdéses munka megítélésére nem képes, nem illetékes (Prot. lap. 1874. 426. l.)

tudományágak eddigi vívmányait, hogy azokkal a vallás-
tan, vagy dogma — „régikor szülötte sületlenségeit“ ösz-
hangzásba hozni képessé lett? Bizony én nem hiszem, s előt-
tem is épolyan nevetségesnek tünik fel az „utánzás,“ mint
nevetségesnek tünt fel az „E. Reform“-nak „Baur romboló
kritikája,“ „Strausz nihilismusa“ s több e féle kifejezésekről
olvasni a „Figyelmezőben,“ — oly férfiak szájából, kik Baur
és Strausz műveit nem is olvasták, s különben is a zsidó és
görög nyelvben nincs annyi jártasságuk, hogy egy biblia —
kritikai mű felett ítéletet mondhassanak.“*)

De legyen elég itt ennyi a modern irányzat „szabadvizsgá-
lódásra törekvéséből. — Látszik ebből, hogy ezen irány-
zatnak nem kell a dogma, mert „régik,“ s a mai művelt ember
exact ismeretek által fegyelmezett eszéről kénytelenitetnék le-
mondani, ha elfogadni akarná; de nem kell azért sem, mert
kényszerít gyakorol a lelkekre. — Amint tehát az egyes em-
bert fel óhajtana szabadítani az ugynevezett kényszer-korlátok
alól, ugyanakkor az egyes egyént, saját rabjává tenné; s a
mint megadja, vagy követeli az egyes egyén szabad vizsgáló-
dásjogát, úgy meg is vonja azt, a saját énjén kívül álló egyén-
től, kit, mert a „szeretet lelke“ uralkodik nála, nem „küld“
ugyan ki társaságából, nem is „átkozik“ el — mint az a sötét
orthodoxia, hanem csak „előítéletes“-nek, „elfogult“-nak, „ér-
telmetlen“-nek nevez, hogy az egésztest kimondjuk: „képmu-
tató,“ „álkegyes,“ és „hitnélküli“-nek tart, mint olyat ki nem
hitbeli meggyőződés, hanem csupa szokásból — ragaszkodik
ahoz, mit ő elég önhittén — saját igazával szemben
nem igaznak ismert fel.

(Folytatása következik.)

Zsigmond Sándor.

*) Ez pedig téves állítás. — Bárki szólhat Baur vagy Strausz mű-
véről, anélkül, hogy azt eredetiben olvasta volna. — Igaz hogy így
utánzóvá lesz; de szerethet-e magának mindenki oly „kritika talen-
tomot.“ — Vagy amit a modern irányzat mond: nem kell mind hinni? Azt
mondja pedig ki (1873. 5. 6. szám Reformban), hogy Strausz a nihilismus
mély örvényébe rohant! Én például sohasem láttam „javító intézetet“;
de azért irhatok áldásteljes hatásáról, s ha p. o. előveszek egy „Lexicont“
és lefordítom belőle azt, ami benne a „javító intézetek“-ről mondatik,
közölhetem a „Prot. árvaházi naptár“-ban, nevem kezdőbetűi alatt.

Egyháztörténelmi tárcza.

1.

Kanizsai Pálfi János pápai ref. lelkes és esperest, majd dunántuli ref. szuperintendens beszéde a pozsonyi országgyűlésen, a magyarországi református papság nevében. 1619. Dec. 23.

Mivelhogy tekintetes, nagyságos, nemzetes, bölcs és tanácsos uraink, pátronusaink, mivelhogy, mondom, ez világot teremtő és fáradhatatlan gondot viselő nagy Ur Istentől vannak minden rendelkezések, kinek hire és akaratja nélkül csak hajunk szála sem eshetik el: hiszszük bizonynyal, hogy Nagyságtoknak és ti Kegyelmeteknek is mostani országos indulatja és gyűlése ő szent Felségének gubernálásából indított és függ; annak-
okáért primum et ante omnia ő szent Felségéhez fohászkodván, buzgó imádságunkkal esedezünk, hogy ez nemes országgyűlésében önnön maga praesideáljon, Nagyságtoknak és ti Kegyelmeteknek elméjét úgy igazgassa, hogy ő szent Felségének ez csudálatos mostani meglátogatását Nagyságtok és ti Kegyelmetek esmérhesse meg és minden igyekezetével, tanácskozásával az ő szent akaratjának s kivánságának szegény nemzetünk megmaradásával szolgálhassunk.

Továbbá Tekintetes és Nagyságos uraink, patronusaink mi általunk kik ez nemes ország előtt mostan jelen vagyunk, egész alsó és felső az **Tátra**n túl és innen lévő magyarországi püspökségekben és széniorságokban lévő magyar evangélikus tanítók, Nagyságtokért és ti Kegyelmetekért, sőt ez generalis diétának örvendetes kimeneteléért egy szívvel esedezvén, Nagyságtoknak és ti Kegyelmeteknek alázatos szolgálatjokat ajánlják és kérik, hogy mi általunk az plenipotencia mellett beadandó postulatumokra tekintszen gratiose.

Kivátnatnék, tudjuk, az nemes ország előtt culta et diligenter elaborata oratio, melyben Nagyságtok és ti Kegyelmetek eleibe adhatnók az evangélikusoknak, kiváltképen az egyházi szolgáltnak siralmas és meggyászolhatatlan sorsokat, a klérus és ennek instigatiojából némely románó kathólikus patronusok miatt, siralmas és meggyászolhatatlan sorsokat; exaggerálhatnók az mi keresztyéni hitünk és igaz isteni szolgálatunk ellen való káromkodó beszédek, midőn predikátziókat ebugatásnak, számárrivásnak minek kiáltják lenni. Előhozhatnók az Antiochus, Diocletianus avagy Julianus Apostata idejében lett kegyetlen persecutio-nál kegyetlenebbre való görjendezéseket és lángoló szóval töltött fenyegetéseket, melyeket még az ellenek fordult állapotban is sürgetnek, mondván: „Jó Istentek, ugymond, hogy így lett; mert különben bántunk

vólna mi tiveletek." Megbeszélhetnök, ha siralmas zokogás nélkül lehetne, templominknak, parókháinknak, schóláinknak az reditussal együtt sok helyeken elfoglaltatását; panaszképen előszámlálhatnök az együgyü község conscienciájának birsággal, fogsággal, fenyegetéssel való kényszerítettetését, melyek nem csak az egyházi rendeknek hanem minden isteni igazságot követőknek, sziveket annyira penetrálták és exacerbálták, hogy az köserüses sopánkodás miatt csaknem teljességgel megepedtenek.

De mi szükség Nagyságtokat és ti Kegyelmeteket sok szóval ilyen nagy dolgaiban tartóztatnunk, holott tudván vagyon, hogy sokan Nagyságtok és ti Kegyelmetek közül, ez köserves állapotnak minden álóesnél köserübb izit érzették; hanem Nagyságtoknak és ti Kegyelmeteknek magunk és a mi principálisaink nevével alázatosan supplicálunk, hogy Nagyságtok és ti Kegyelmetek, az Istentől csodálatosan megmutatott alkalmatossággal (példát vévén a dicséretes confoederatus cseh uraimtól, kik az illetén alkalmatossággal az evangyeliomnak szabadságát és országoknak igazságát helyre állították) ez jó alkalmatossággal mondom, éljen, és eddig való elviselhetetlen igánkat removealván ez jelenvaló postulatumnakra accedáljon, sőt az Nagyságtok és ti Kegyelmetek bölcsessége szerént, ha mit mi együgyü tanítók kivánni nem tudtunk, azzal is kegyességét hozzánk augeálja.

Melyet ha Nagyságtok és ti Kegyelmetek megcselekedik, még maradéki is itt ez földön az jók előtt emlékezetben lesznek, állandó csendes békességben élnek, az Isten igéjének szabatos folyásában gyönyörködnek és így egyenként az örök boldogságnak hajlékába költöznek.

Melyre Nagyságtokat és ti Kegyelmeteket az nagy Isten, az ő maga dicsőségeért segítse. Ámen!

A dunántuli ref. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből, Sinay Miklós másolata szerént.

2.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem a szólnoki reformátusoknak templomhelyet és paplakot rendel adadni.

Spectabiles ac Magnifice, Admodum Reverendi et Generosi, Fideles Nobis sincere dilecti!

Salutem Nostrique benevolentiam. Szólnoki Református lakos Hivaink alázatosan instálván Előttünk, kegyelmessen resolváltunk számokra Templomnak való helyet mutattatni, ugy Parochiának való házat is assignáltatni. Melyhez képest, vévén Kegyelmetek ezen Intimatióinkat alkalmaztatván magát ebbeli kegyelmes Resolúciónkhoz, az hol alkalmatossabb lészen, excindáltasson és mutattasson Templomnak való helyet és

Paróchiának való házat is a fiscalis házak közül, a melyik tudniillik alkalmatosabb lészen; ugy mindazonáltal, hogy közel a várhoz ne essék: netalántán ártalmas lévén az épület, annak is el kellettne hányattatni. In reliquo Eosdem benevalere desideramus In Arce Érsek-Ujváriense, Die 8. Juny Anno 1706. F. P. Rákóczi m. p.

Franciscus Aszalay m. p.

Külczim: Spectabilibus ac Magnifico Admodum Reverendis ac Generosis N. N. Praesidi Caeterisque Nostri et Confoederatorum Regni Hungariae Statuum Consilii Oeconomici Assessoribus, Fidelibus Nobis sincere dilectis.

P. H.

Neosoly.

S. k. aláírt és fejedelmi nagy pecséttel megerősített eredeti levél a kir. kamara levéltárában Budán. (Acta neoregistrata, Fasc. 1584. Nr. 20.)

Közli: Thaly Kálmán.

5.

A Fejedelem Rákóczi Györgynek magáért és népéért készített fohászzkodása. 1644.

Minden országnak hatalmas Isten! én uram Istenem Pásztorom!! ki teremtetted az embert a te képedre, és hasonlatosságodra, szabad akarral, testnek és léleknek tehetségével, magadnak tartván ezek felett a legfőbb hatalmat, ugy, hogy nem is meri senki tőled kérdeni: miért cselekszel így; mert senki nincs oly szabados, mint te vagy embereknek teremője! ki egyedül uralkodhatsz a lelkiismereten! melynek némelyek vakmerően akarnak parancsolni! Ezért van a sok háboruság ezen mi szorongatással teljes időnkben!

De te jól tudod én Uram Istenem! hogy háboruságra való alkalmatosságot nem kerestem; hanem kényszerítenek erre a papok egy része, kik a téged más ceremóniával szolgáló községekbe hatalommal be mennek, és azok Templomait elfoglalják, papjaikat elüzik, és a vallás szabad gyakorlását gátolják! Téged hivlak azért Uram Istenem tanubizonyságul, hogy nem a magam hasznáért, hanem a te elnyomott anyaszentegyházadért, és népemnek megcsonkított szabadságáért emelek fegyvert a te nevedben! Te azért ítélj meg engemet, és állj fel mellettem, mint legigazságosabb bíró, ki minden utamat jól tudod, és dolgaimat igazgatod! Elvégezem azért magamban, hogy tevéled szövetséget szerezzek, ki gyermekégmentől fogva gondviselő Istenem válál te énnékem, magasztald fel mostan is magadat igyemben, és légy mellettem, minden fejedelmeknek felette!

Pusztá immár sok helyen a te házad, és annak utai keseregnek, mert nincsen, ki felmenjen a szent helyre; sir a nép is, mert nem énekelhet szent Felségednek dicséretet; sőt azok is, kik szeretnének megjelenni széked előtt, nem állhatnak meg tornácaidban, mert be vannak zárva ajtajai az imádság házának!

Erős és mindenható Isten! mennyen földön igaz ítélő Biró! erősíts meg engemet, és népemet az ellenség ellen, és ne engedd hogy megfogyatkozzam azokban, melyek az emberi társaságnak politikai vagy Ekklesiái boldogságának igazgatására tartoznak. Leborulva kérek téged irgalmas Isten! ruházz fel engemet oly értelemmel, hogy főgondom lehessen békességben és egyességben lenni a Krisztussal, hogy mindenkor megmaradhassak az ő kegyelmében, magam és az én népem megalázódásával, mint a csecstől elválasztattak! A te erőd és segédélmeddel cselekedjed, hogy jó rendbe vehessem a rendetlen dolgokat, sőt igyem úgy kívánván, az én egyházam ellen, melynek te vagy fő ura, formált álnok tanácsokat, üressé és pusztává tehessem, kérek segíts meg kegyelmes Istenem!! — mint megsegítettél midőn gonosz akaróim pártot ütöttek ellenem az ő tanácsukban; mert sz. Lelked által ujja születetvén, megőriztél azok ellen, kiket megalázni segédelmet nyújtottál!

Mostan pedig, midőn felemeljük zászlóinkat, ne engedd hogy ellenségeim háboruságot indithassanak közöttünk: hanem inkább a te Sz. angyaliddal jártass táborot körülöttünk, és a te dicsőségednek székét, a Siont, töltsd be dicsőségeddel, és áld meg a földet, melyet nekünk adtál örökségül, és állítsd helyre a lelkipásztorokat, és népem főrendeit, hogy ezek munkája által a te Evangyéliumodnak fényes fátyla mi közölünk ki ne mozdítassék, hogy így házadnak, minden te benned bizó igaz tagjai, megszabadítván foglyait, öszvegyűjtvén számkivetett társait, lelki testi áldásiddal betöltvén, minden szükölködő feleit, velem együtt dicséretet, és dicsőséget mondhassunk tenéked, Sz. Fiad kegyelme és Sz. Lelked vigasztalása által Ámen.

Közli: Csuthy Zsigmond.

4.

Kocsi Bálint pápai professor, s volt gályarab levele Szalontai Istvánhoz, melyben megköszöni annak a gályákon és másutt raboskodott ref. lelkészek kiszabadítása ügyében tett buzgó fáradozásait s inti és lelkesíti magyarpot. egyháztörténelmi adatok gyűjtésére. 1676. július 18.

Nobilissimo ac pro Domo Dei zelosissimo Juveni Domino Stephano Szalontai amico suo integerrimo, a Domino Patre haereditatem immor-

talitatis, perpetuamque in Domo ejus μετὰ αὐταρχείας habitationem : nec non gratiam et fiduciam per unigenitum filium ejus Jesum Christum ex animo precatur Valentinus Kotsi.

Dum subit mihi contemplari studium et zelum tuum pro bono Domus Jehovae indefessum, sentio te Amice! ad haec fatalia patriae et Ecclesiarum nostrarum tempora, singulari Dei nutu datum, gratia ejusdem conservatum, et inter mille pericula defensum. Couces est enim qui non videat. Quamvis enim multi condemnatis jam rebus, vel spe proemiorum iniquitatis illecti, vel minis et metu deterriti, si non ad interitum, saltem ad severiorem divini judicii censuram, sese huic praeclaro operi subducerent : tu tamen non desistis, nec langvescis, noctu dieque in hoc studio sudas, donec vel ipsis Architectis omnium malorum invitis violentia oppressis, illustre, ac toti mundo conspicabile innocentiae testimonium impetres. Scribantur haec in generationem alteram !

Magnum est crudelissimis bestiis, etiam in morientes et mortuos saevientibus praedam eripere : tu eripuisti. Majus est ignoti exempli antehac Tyrannofum conatus infringere : tu infregisti. Maximum est et opus divinae omnipotentiae, mortuos ad hanc vitam revocare : tu gratia Dei revocasti. Et laborum tuorum in nomine Dei expensorum felicissimum hucusque eventum praesentibus oculis conspicaris. Certe si quid debetur pietatis, quae quidem multa Parentibus, plus certe tibi, quem conservatorem et redemptorem post Deum hujus vitae accepimus. Nostra etenim vita sine sensu et voluptate a Parentibus fuit communicata, haec autem, quae a te est vindicata, cum voluptate, imo ipsa voluptas est nobis indulta, cum admirandam divinam providentiam in fideli suorum cura, hostium vindice confusionem et pudorem adhuc dum vivi contemplamur. Quod ut propediem in consummato experimento contemplari liceat, Deo affictorum sospitatori, summas, quas animo concipere possumus, agimus gratias, de te ei omnes laudes tribuendo, quod medio Tui tantam benignitatis et misericordiae in nos exercuerit operam, ac insimul obsecrantes, ut tuam operosam charitatem ex superabundanti penu misericordiae suae remuneretur ; tibi ea, quae sunt voti et commodi affatim in hac vita suppeditet, in altera vero ad testimonium sincerae in te habitantis fidei, te illud jubilaum cum aliis sanctis audire faciat : venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis a jacto mundi fundamento regnum, quia aegrotus et captivus eram, et invisistis me. Et verè credimus, non fore Deum injustum, qui obliviscatur operis tui, et laboriosae charitatis, quam ostendisti erga ipsius nomen, ut qui ministraveris Sanctis, et adhuc ministras. Christus, via, veritas, inquit : Potum aquae frigidae nomine Prophetae exhibitum, mercedem Prophetae expectare. Officium pedibus suis a Maria Magdalena exhibitum et praestitum, dicit praedicatum iri in toto mundo. Quid ergo de iis officiis ju-

dicamus, quae cum multis lacrymis, pluribus fatigiis, plurimarum virium contentione, jam dudum praestita norunt, et nunc, et demum praestanda omnes sperant. Ipse salvator nostras cogitationes antevertit ita attestando: quantum quidem fecistis uni ex ipsis minimis fratribus meis, mihi fecistis. Nonne, si in minimo officio, eoque a persona voluptatibus carnis dedita, profecto tanta est remunerationis gratia, majorem sperare possunt ii divinae munificentiae gloriam, qui in rebus arduis conscientia pura suas vires expromunt. Multa mihi eaque omnia in hanc sententiam dicenda suppeterent, nisi alio contententi modus faciendus esset.

Illud te Amice! oro et hortor, ne ea, quae temporibus crudelissimae persecutionis fideliter collegisti, ipso situ perire patiaris, sed ea, si commodum judicās, si non hactenus, saltem quanto ocius ad fideles manus transmittas. Aliisque venerandis ministris ecclesiarum in patria nostra adhuc tutioribus partibus viventibus monitor et svasor fias, quatenus non gravatim suscipiant aliquam collectionem Historiae Ecclesiasticae, vel saltem a temporibus Reformationis in Hungaria instituere, multorum hac in parte desiderio et voto satisfacturi. Dicit enim non potest, quantum ignaviae, et incuriae ab omnibus Reformatis accusamur, quod usque adeo hactenus neglectae habuimus nostrum et posteritatis commodum, exterorum de rebus nostris notitiam, ex notitia compassionem, ut et tempore opportuno nostri praesentissimum subsidium.

Hoc etiam tibi curae, cordique esse confido, quoniam palam est Dominorum Reformatorum Helvetiorum seculares pariter ac spirituales multa beneficia in nos effudisse, etiamque nunc effundere, tam in impensas, quarum beneficio in Italia et viximus, et ex Italia egressi sumus, quam in quotidianam inde a die 27 mai 25 personarum nostrarum et pridie appellentium 5 personarum per te ex mortuis resuscitatarum sustentationem. Hoc inquam tuae sollicitudini gratum certe fore judico, ut in recognitionem tanti Beneficii, Dominis Genevensibus, Basiliensibus, Bernensibus, Schafhusinis, maxime vero et sigillatim Dominis Tigurinīs, Literarum Gratiarum Actoriarum, quam efficacissimis verbis conceptarum, et propediem transmittendarum, apud eos, quorum maxime interest, haec perficere auctorem te praebent. Quod vero eo gratius fore existimo, si id a pluribus unito consensu, et juncta virtute absolveretur. Ut etiam concordiam et correspondentiam olim a majoribus nostris initam, per commercia literarum redintegrare, idque praesentibus adhuc nostris Dominis Reverendis, maximo olim et nunc ecclesiarum nostrarum afflictarum commodo testificari e re judicamus fore.

Coeterum meum propositum tibi jam cognitum, tuae fidei com-

mendare non dubito, neminem enim plus mei studiosum quam te cognosco. Agas ergo cum aliis pro tua eximia prudentia, quod utile et necessarium fore cogitas. Ego heic loci commorari cogor, quoad sumtus sufficientes a vobis subministrabuntur. De animo et voluntate Dominorum Papensium erga me distincte informari cupio, ut ad mentem illorum, si requiratur, mea negotia dirigere queam. Doleo vere, et ex animo vehementer, inter te et quosdam aliquas exacerbationes animorum intercedere: Deus vos utrinque spiritu pacis, unitatis, et lenitatis induat, ut in omnibus idem sentiatis, praesertim vero in iis, quae concernunt aedificationem Ecclesiae. Praesentes hic inclusas, Ecclesiae nostrae viris, et genuinis membris omnibus communicandas tuae dexteritati, et discretioni committo. De hoc etiam mihi perscribas velim: an ad exemplum Dominorum Reverendorum etiam meum salarium ab ecclesia exhibitum sit? et si ita, ad cujus manus depositum?

Salutem dicas omnibus meis Benevolis, nimirum Francisco Bottka, Georgio et Gregorio Sándor, Michaeli, Ladislao Bottka, Johanni Szabó, Johanni Járó, Adamo Csizmadia, Francisco Körösy, Stephano Kulesár Dominis meis omni observantia colendis.

De reliquo diu et feliciter te Deo, Ecclesiae, et Politiae valere et vivere desiderat. Anno 1676 mensis Julii 18 die.

Tui honestissimi nominis

cultor et observator supra scriptus
Valentinus Kotsi.

P. S. Én még ad annum 1673, annak félesztendéjére, egy coquám-nak, a mely Csizmadia Ádám Uram feleségének nénye volt, adósa maradtam volt, kérem kegyelmedet, hogy a megnevezett személynek az enyimből, ha vagyon valamim ott, ha pedig nincsen, az atyámtól kérjen kegyelmed, satisfaciáljon az 5 florenorum tartozásról, és annak az időtől fogva való debitum interessével.

Igen szeretettel köszöntöm Oroszynyé és Kosárné asszonyomokat.

Apaí Mihály fejedelemségének változásáról a novellák sokat hirdetnek, nem tudjuk, ha igaz-e?

Külczim: Generoso ac strenuo juveni Domino Stephano Szalontai amico suo integerrimo tradantur

Papae.

A pecsét rajta teljesen ép. Egy gálya több evezővel, valószínűleg e kép a fogoly lelkészeket ábrázolja.

A pápai reform. egyház levéltárában létező eredetiről közli:

Liszka József.

Szabad legyen ez alkalommal a legőszintébb örömmel tudomására hozni a tisztelt olvasó közönségnek, hogy N. t. Liszka József ur,

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

8

egyház történelmi irodalmunk egyik buzgó, szakértő és alapos művelője, a pápai ref. egyház levéltárában lévő, több százra menő érdekes okleveleknek szabatos tartalom mutatóját, nem sokára világra fogja bocsátani. Előre is őszintén ajánljuk e művet a tisztelt közönség nagy becsü figyelmébe és pártfogásába. Vajha minél több követői találkoznának a szép példának! hogy legalább azt nyilván tudhatnók, hogy az egyház történelmünkre vonatkozó, de még folyvást homályban lappangó, bizonynyal igen számos és fontos oklevelek és másféle források közül, melyek azok amelyek saját birtokunkban vannak stb.

Szerkesztő.

Egyházi krónika.

Németország. A polgári házasság ügye a birodalmi gyűlésen. — Porosz tartományi zsinatok. — Az öreg császár nyilatkozata. — Dr. Hitzig hittanár halála.

A német birodalmi gyűlés, a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot, múlt január hó 25-dikén 207 szóval 72 ellenében véglegesen elfogadta. A 79-dik §-ban, a császár határozott kívánata folytán világosan ott áll ezen pont: „A keresztelésre és esketésre vonatkozó egyházi kötelezettségek ezen törvény által érintetlenül hagyatnak.“ A törvény tehát nem akar épen ellenséges álláspontot foglalni el az egyház irányában. Mind e mellett is, a porosz lelkészeknél, akik már tapasztalásból ösmerik a polgári házasság hatását, a közvélemény és óhajítás az, hogy az egyházi keresztelés és esketés fentarthatása végett, ingyenessé kell azokat tenni, vagy is a stolát eltörölni, ugy azonban, hogy helyette az állam adjon teljesen kielégítő kárpótlást. — A birodalmi törvény 1876. január elsőjén fog kötelezőleg életbe lépni; — egyes államok azonban, saját kebelökben elébb is életbe léptethetik azt, ha nékik tetszik. —

A porosz evang. tartományi zsinatok ülései, a közelebbi napokban immár megkezdődtek. Főcéljuk csak az, hogy képviselőket választsszanak a nem sokára összeülendő országos zsinatra, amelynek rendeltetése lesz, egységes zsinat-presbyteri alkotmányt adni, a porosz evang. egyháznak. A brandenburgi tartományi zsinat elnöke, tisztelegvén az öreg német császárnál, ez így szólott a többek közt: „Békében működni az egyház javára nem lesz nehéz önöknek, ha szilárdul ragaszkodnak a keresztyénség alapjához, vagy is Istennek és a Krisztus istenségének hitéhez; mert nagyon természetes, hogy ha e hithez szilárdul nem ragaszkodunk, akkor egyáltalában nem vagyunk több keresztyének. Tüntek pedig fel épen itt a fővárosban is oly törekvések, sőt több mint törekvések, amelyek elvégre is a Krisztus istenségének tagadásához vezetnének. Tudjuk pedig már, hogy mi eredménye lesz annak, ha elvetjük az Urunk Istenünkbe és az Istennek fiába vetett hitet.“ Célzott a francia forradalomra. — A brandenburgi zsinatban, mindjárt ezután indítványba is tétetett, hogy aki a Krisztus istenségét tagadja,

az, az egész brandenburgi tartományban, semmiféle egyházi hivatalt vagy tiszteletet nem viselhet.

Mult január 22-kén hunyt el Heidelbergben, neje után 8 nappal, korunk egyik nagy tudományu hittanára Dr. Hitzig. 1807-ben született Haningenben, Baden egyik kis helységében, ahol atyja lelkész volt. Theologiai tanulmányait Halleban és Heidelbergben végezte, Göttingában lett privat docens, aztán Zürichben rendes tanár, s itt tölté tanári pályájának legszebb éveit; — Heidelbergbe 1861-ben ment. Nagy számu jeles művei, legnagyobb részben ó szövetségi írásmagyarázatok. — Bármit tartunk theologiai álláspontjáról, anyi bizonyos, hogy benne, korunk egyik legnagyobb orientalistája hunyt el.

Anglia. Gladstone visszalépése a politikai térről, s ujabb támadása a pápaság ellen.

Gladston, az angol szabadelvű politikai párt világhírű vezére, akit nem sokkal ezelőtt szorított le nagy nehezen Disraeli a miniszter elnökségből, mult hó közepén lemondott a politikai pályáról. Ő maga egyik nyilvános levelében 65 éves életkorát s 42 évre terjedt s küzdelmekkel teljes nyilvános működését említi fel e visszavonulás okául; mások úgy vélik, hogy e mellett a szabadelvű párt kebelében feltámadt s mahólnap teljes feloszlást eredményező belviszályok indíthatták a nagy államférfiut e lépésre. Az egyházi térről s az irodalmi működéstől azonban nem akar ő visszavonulni. Legközelebb is a mostani pápa beszédeiről irt egy hatalmas művet, melyben IX. Pius hallatlan pöffeszkedését, iszonyu tudatlanságát s a szentírásban való járatlanságát mutatja ki. Ezt némelyek az angolok közül is megsokalották s a híres világlap a Times is bosszankodva kérdi, hogy ugyan mi indíthatta Gladstonet egy 82 éves öreg ember beszédeinek bírálgatására? Az angol és más protestansok nagy többsége azonban méltán kérddheti most a római katolikusoktól, hogy vajjon áment mondanak e hát azon képtelenségekre, a melyeket a csalhatlan pápa beszédei tartalmaznak. Gladstone a pápa beszédeinek egy hivatalos kiadását használta, amelyet Don Pasqual de Francicois hivatalos pápai tudósító tett közzé: Discorsi del Sommo Pontifice Pio IX. etc.

Belgium. Ultramontán jelenségek.

Lateau Louise apáca folyvást nagy szerepet játszik. Ezen hölgy midőn 1864-ben épen nagy pénteken egy apáca szerzetbe lépett, azt vette észre hogy testén a Krisztus hét sebének helyei látszanak, azólt a sebhelyek minden pénteken vérzenek; emellett a hölgy néha néha önkívületbe jut s ekkor semmi fájdalmat nem érez, mégha tövel szurkálják sem. Azt is állítják róla némelyek, hogy 1864 ólta nem evett semmit sem. Az ilyenek neveztetnek görög eredetű szóval stigmatizáltknak s efféléket néhány század ólta mutat fel néha-néha a róm. katolika egyház, noha némely eseteknél, magok a római katolikusok elősmerték, hogy család forgott fen. Azt, hogy némely ideges s bizonyos betegségben sinlő egyének s különösen nők testén vérző sebfélék támadhatnak, protestans tudósok sem tartják lehetetlenek; de azt, hogy itt természetfeletti hatás következteben egyenesen a Krisztus sebeinek mássai állottak elő, s általában azon csudákat, amelyekkel az ily jelenségeket össze szokták kötni, mi részünkről teljességgel nem hihetjük. — A ki hiszi

án higgye; az ő dolga. A franciák közt különösen a legközelebbi nagy és reájok nézve szerencsétlen háboru óta számosak az ilyen csudák, amelyeket aztán az ultramontanok a franciák melletti s a poroszok elleni közvetlen isteni bizonyosság tételként szeretnek felmutatni. — Franciaországban a lourdesi gyógyviz lett híressé és jövedelmezővé, mert e víz forrásánál, szinte a háboru óta szüz Mária jelent meg stb. Eleinte, főleg mint csodahatásu szemvizzel, külföldre is nagy kereskedést űztek vele, most már lejjebb szállott az ára s csak mint ásványos viz passirozik. — Mindkét dologról, de különösen az említett belga apácáról egész irodalom keletkezett külföldön, s legközelebb a Beweis des Glaubens ez évi első füzetében Zökler prot. hittanár is terjedelmesen értekezik Lateau Louisáról.

Orosz birodalom. A finn protestans egyház.

A tisztelt olvasó előtt kétségen kívül tudva van, hogy mind a hazai mind a külföldi tudományosság szerint darab idő óta megállapított tény immár, hogy a magyarok és a finnek, eredetükre és nyelvükre nézve rokonok. Már csak ennél fogva is érdekes lesz tehát, egy pár adat közlésével megemlékeznünk a finn protestans egyházzal. — A németesen Finlandnak nevezett nagy hercegségben, 1870-ben 1,732,621 evang. lutheran lélek volt, akik 30,000 svédet s mintegy 1500 németet kivéve csaknem kivétel nélkül a finn nemzetiséghez tartoznak. Van még 10,000 görög orosz s kevés r. katolikus és zsidó vallásu is, sőt találhatik néhány száz cigány is a nagy tartományban, amelynek terjedelme 6723 geographiai mértföld, tehát majd nem ezer négyszeg mértfölddel nagyobb mint a magyar koronához tartozó országok összes területe. Finlandban azonban, a népesség sokkal kevesebb, mert az, 2 millionál többre nem tehető az összes nagy területen, míg hazánkban 15 millióra tétetik az összes népesség. Ezen különbségnek főoka kétségen kívül abban van, mert Finland területének nagy részét kisebb nagyobb tavak, kopár kősziklák és más terméketlen területek foglalják el. A reformatziót a finnek még a svéd uralom korszakában s mindjárt kezdetben bevették, s akkor is midőn a jelen század elején már mindenestől orosz hatalom alá kerültek sértetlenül fentartattak a protestansok jogai. Az evang. lutheran egyház, Finlandnak mai napig államegyháza. A legfőbb egyházi kormányzó hatóság a Helsingforsban székelő államtanácsnak egyházi osztálya. Törvényhozás és más fontosabb kérdések eldöntése végett azonban, zsinat gyűlése, rendszerént minden tíz évben. A zsinat egy harmada lelkészekből, két harmada világiakból áll. Az egyházi törvények teljes érvényéhez az országgyűlés és a császár szentesítése szükséges. Minden gyülekezet szabadon választja presbyteriumát, melynek elnöke a lelkész. A lelkészeket is szabadon választják a gyülekezetek, de csupán azon képesített egyének közül, akiket az illető székes egyházi káptalan kijelöl. Esperestet, püspököt, érseket az illető lelkészek választanak. A lelkészek legnagyobb részének anyagi helyzete igen kedvező az egész tartományban. Állami forrásból kitünőleg javadalalmazva a helsingforszi finn egyetem is, amelyben 1872-ben 621 tanuló között 84 lutheran theolog volt. — Általában bizvást mondhatjuk, hogy a finn protestans atyafiak helyzete kedvezőbb az orosz birodalomban, mint a miénk a modern jogállamban. De a többek közt, épen államfinancia tekintetében is jobban állanak a finnek

mint mi, mert ő nálok nincs deficit, hanem már darab idő ólta évenként rendszeren 2—3 millio ezüst rubel felesleg mutatkozik, amely aztán a finn haza közjára fordittatik. — A finn prot. egyházi viszonyokra vonatkozólag a közelebbi időkben jelent meg Busch orosz császári államtanácsostól: Beiträge zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der evangelisch-lutherischen Gemeinden im Grossfürstenthum Finland. 1874. Leipzig. Hässel.

Különfélék.

A biblia magyar fordításának ügyéről. — Említenünk sem kell hogy azon nagyon különös, forradalmi eljárást, amelyet protestans egyletes moderneink, a bibliafordítás ügyében megindítottak, mi sem helyeselhetjük; osztjuk ellenben az Evangy. prot. Lap ez ügyről kifejezett nézeteit. Nem sokára előfoglaljuk adni, hogy különösen német protestans hitfeleink mi utat és módot követtek és követnek a bibliafordítás revisioja körül. Addig is azonban megjegyezzük, hogy ha a mi moderneink is épen oly privát uton módon indították volna meg s végeznék az ügyet, mint a hogy pl a német moderneik létrehozták nem régen az ő Protestantenbibelöket: semmi különös szavunk nem lenne ellene; de most, miután szuperintendensek és esperestek nyilván és hivatalosan úgy léptek fel ez ügyben, mint a protestans egylet ügynökei, vagy engedték magokat ilyenekül felhasználtatni: — legyen szabad kérdésbe tenni, hogy oly egylet, amelynek célja és irányzata egyházunk alapelveivel és érdekeivel homlok egyenest ellenkezik, miként merészkedik mégis az egyház legfontosabb ügyeiben nyilván vezérkedni akarni és az egyház tisztviselőinek hivatalos közreműködését legtávolabbról is igénybe venni; — és viszont a szuperintendensek, esperestek és egyes lelkészek, akiknek esküvel fogadott, kánonszerű és természetes kötelességük az, hogy az egyház törvényeit, alapelveit és érdekeit fenntartsák és védelmezzék, miként nyújthatnak segédkezet az egyház érdekei iránt merőben közönyösöknek vagy épen ellenséges irányzatúaknak? Eféle dolog aligha történt valaha a magyar protestans egyházban! De itt ismételve és fájdalommal ki kell jelentenem, hogy ami moderneink és az ő pártfogóik, bizonyosan nem ösmerik a zászlót amely alatt vitézkednek, nem ösmerik a galyat, melyet a magyar protestans egyház életfájába beoltani akarnak. Nekem és a Figyelmezőnek, ám ne higjenek semmit; de nézzék meg, esdekelve kérem, vizsgálják meg, hogy micsoda gyümölcsöket termet és terem az a fa külföldön, mind az irodalom, mind az egyházi élet mezején! Egyébiránt, ami épen a modern biblia fordítás ügyét illeti: miután az előfizetési pénzeket február 15-re be kellett küldeni s így a nervus rerum gerendarum immár be van hajtva; reméljük, hogy ez ügyben, egyházunk hatóságainak és tisztviselőinek békét hagynak a moderneik; — az angol biblia terjesztő társulat pedig, amelynek köszönhetjük már évtizedek óta a szép és olcsó magyar bibliákat, a Károli féle fordítás célszerű revisioját, a melyet már egy évvel ezelőtt tényleg megindított, nem sokára végre fogja hajtani s így illetékes helyről fog nyerni a magyar protestans nép, javított bibliafordítást. —

Modern autonomia és egyenjogúság. — Mahólnap nemcsak theológiánk, hanem iskolai autonomiánk is moderné lesz, ha az illetők nem vigyáznak. Debrecenről nem messze Bihar megyében, tiszta református felekezeti autonóm iskolákban, néhány héttel ezelőtt, a derecskei római katolikus plébánus vizitált mint a megyei tanfelügyelő megbízottja. Ugyanazon vidéken volt ez, ahol egykor mint mi is említettük volt, tiszta református iskolában, nyilván hirdette az érdemes tanfelügyelő, hogy a római pápa a Krisztus földi helytartója! — A múlt századok folyamán, a magyar protestáns egyház, egyenesen sérelemnek tartotta volna azt, ha az ő iskoláiban bármiféle államhivatalnok rendszeresen vizitálgatott volna; azt pedig, hogy ezen vizitáló, habár egy percre és bármi szín alatt is, római katolikus egyén sőt éppen plébánus legyen, a leglealázóbb sérelemnek tekintette volna. No de most már, a jog-egyenlőség és viszonyosság s a kölcsönös türelem arany korszakát éljük, s mily szép lesz az, ha majd a debreceni kollégiumban a váradi püspök vizitál az ő saját suitejével, a ref. szuperintendensek pedig természetesen ismét az ő saját suitejökkel, a váradi akademiát és az esztergomi szemináriumot stb. fogják vizitálni! Az eféle szép testvériségre s kölcsönös türelemre is hozhatnánk fel modern példákat közelből s távolból; de elég legyen csak egy párt említeni fel röviden. A közelebbi napokban egy debreceni magyar református völegény, egy helybeli róm. kath. leányt jegyezvén el, hirdetés alóli felmentvény mellett kívánt volna megesküdni. Határozottan meg is ígértetett neki római katolikus részről a felmentvény, de csupán és egyedül azon feltétel alatt, ha becsület szavát adja, hogy minden születendő gyermekeit római katolika vallásban fogja neveltetni. A völegény e testvéries feltételt kereken visszautasította. — A helvét Volksblatt folyó évi 4-dik száma írja, hogy Bécs várossának tanácsa, nem régen egy merőben felekezeti jellem nélküli új temetőt akart megnyitni, minden vallásos szertartás nélkül. Ez ellen a bécsi érsekség a legkeményebben tiltakozott s kijelentette, hogy római katolikusok, zsidókkal és protestánsokkal egy temetőben semmi szín alatt nem nyugodhatnak. A dolog vége az lett, hogy a temető egy része a zsidók számára 60,000 forintért elkülönítetett, a többi részt pedig az érsek, egész csendességgel római katolikus temetőnek szentelte fel. — Nálunk az 1868. LIII. törvénycikk 22 §-sa szerint „Temetőkben a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen és akadálytalanul temetkezhetnek,“ — de azért jó lesz feljegyezni, hogy mikor s hol történt az meg, hogy protestáns halottnak róm. kath. felekezeti temetőben való eltakarítása meg engedtetett. Arra történt egy két eset s éppen Debrecenben is, hogy római katolikus halott ref. temetőben temettetett el, s ez ellen nekünk semmi kifogásunk nincs, de ne feledjük el, hogy az ily temetőt a klérus nem is tartja többé református temetőnek, s előbb vagy utóbb eljöhét az eset, hogy azt, titkon vagy nyilván, saját vallási szertartása szerint fel fogja szentelni, mert az ő halottjuk csak in coemeterio rite benedicto nyugodhatik et semper crux capiti illius apponi debet. etc. — Mindenben ami vegyes vagy közös, házasságban, iskolában, temetőben stb. sőt egyébbütt is, a klérusé nálunk az előny és hatalom. Jó lesz tehát arra a modern jogegyenlőségre, viszonyosságra és testvériségre egy kissé vigyázni s nem a modern, hanem a régi, a valódi autonomiát minden oldalról szigorúan biztosítani és megvédeni.

Mátyás király epigrammja. — T. Csuthy Zs. ur irá nekem, hogy ezen című könyvben is: *Geschichte Josephs II. . . von M. Camille Paganel, aus dem französischen von Dr. Fridr. Köhler, Leipzig, 1844*, az általam mulkor közlött epigramm, szinte Mátyás királynak tulajdonítatik. Köszönettel vettem a tudósítást. A végforrás azonban, eddigelé folyvást Stirling műve, s ezt kellene megvizsgálni azoknak akiknek módjokban van. Én részemről, magamra nézve döntőnek tartom a Büchmann tekintélyét s nem hozom kétségbe állítását.

Irodalmi szemle.

Hartmann E. *Selbztzersetzung des christenthums und die Religion der Zukunft*, 1874. 122 lap. — A hires Hartmann következőleg nyilatkozik címzett munkájában a modern liberalis protestantismusról: „A modernek törekvése keresztyénellenes, sőt vallástalan. A protestáns reformereknek legkisebb okuk sincs, a názáreti ácsnak, habár csak viszonylagosan is, több tekintélyt tulajdonítani, mint a betsajdai halásznak, vagy a tarsusi sátorszövőnek. Még az is, a ki többé nem tart semmi igényt a keresztyén névre, idézheti olykor a Krisztus szavait, miúnt a kedvelt költőkéit, de ha hasznot akar huzni, mint a liberalis protestantismus, azon tiszteletből, melylyel a nép még a biblia iránt viseltetik, akkor becstelen játékot üz. Azon hagyományos szokásnak, mely szerint a szentírásból szoktak egyegy igét a prédikáció alapjául felvenni, ezen az állásponton semmi értelme nincs. A modern gondolkodás semmi közelebb viszonyban nem áll az új testamentomhoz, mint bármely más könyvhöz, miután valamennyi főtancikkeinek határozottan ellentmond. De ők egyszerűen felhasználják a szentírásból azt, a mi az ő saját véleményök megerősítésére szolgál, p. o. Pál ap. egy-egy igéjét a szabadságról, Jánosét a szeretetről, s akkor aztán azt hiszik, hogy avval elegendőleg igazolták keresztyén jellemöket. Ez utóbbi azonban öncsalás, melylyel sokáig meg nem állhatnak. A Krisztusba vetett hit minden időkben azoknak változhatatlan ismertető jele volt, a kik az ő nevééről nevezték magokat. Ha elégséges volna, Krisztusban mint értelmes, vallásos néptanítóban hinni, akkor a mohamedánok épen ugy felvolnának jogosítva, a keresztyén nevet igénybe venni, mint az e fajta emberek. A liberális protestantismus már túlment a határokon, a melyeken belül még szó lehet a történeti folytonosságról a hagyományos keresztyénséggel, s azért már nincs erkölcsi joga, magát keresztyén jelszóval ékesíteni. Annál csudálatosabb tehát az ő türelmetlen magatartása azoknak irányában, a kik a tagadásnak terén még egy lépéssel tovább menni mernek. Ha a liberalis protestantismus trónusra jutna, kétségkívül épen oly türelmetlen lenne, mint a legvastagabb orthodoxia. Talán remél is még ily souverain állást, másképp nem igyekeznék magát minden áron az egyházban tartani, a melyben épen ugy nincs helye, mint a verébnak a fecskéfészekben. Becsületesebben jártak el az u. n. szabad gyülekezetek alapítói, és ha a liberális protestantizmussal még itt-ott a nép rokonszenvez, akkor azt nem a modernek keresztyén meggyőződéseinek lehet tulajdonítani, hanem annak, hogy szünet nélkül a szabadságot hangoztatják.

A modernnek istenitisztelejét tán még itt-ott látogatják, de csak vagy az orthodoxia elleni gyűlöletből, vagy hogy egy-egy szónoki tehetséget bámuljanak; de a ki a dologba mélyebben pillant, az az ő vasárnapját inkább valami jó olvasmányra, vagy csendes sétára fogja fordítani, és pedig nem azért, mert vallástalan, hanem ellenkezőleg, mert az e színű protestantizmus vallástalan jellemet hord magán. Ez ugyanis magára és másokra oly vallást akar erőltetni, melynek metaphysikus háttérével kérlelhetlenül szakított, s ezen általa megvetett mysterium nélkül pedig vallást általában gondolni lehetetlen. Ők más kijelentést nem hisznek, „mint a minő minden teremtő lángészben napvilágra jő, s mégis úgy negélyzik, mintha ők az objektív igazságnak birtokában volnának. Ha nektek a középkor gothikája nem tetszik, ám építsetek máskép, de ne álljatok elő a ti új felfedezésekkel, hogy a régi dom voltaképen úgy építettett, hogy abból kártyaház legyen! — A mennyiben a liberalis protestantizmus komolyan igyekszik magát a theismus álláspontján tartani, annyiban teljesen ignorálja a Kant ótai újabb philosophicus fejlődést s önkénytelenül is visszatér az elébbi korszak deistikus rationalismusához, s ezen az állásponton vajjon messze van-e még a theoretikus és praktikus atheismustól, a melyre nézve a materialismus fogja az utolsó szót kimondani? Már az imádságot elvesztette, mert az imádság meghallgattatását a szó szoros értelmében nem hiszi. Az imádság lélektani hatását pedig egyenlő niveaura süjlesztette le azon hatalmas káromkodással, mely a zsákfordárt is ujjal megfeszítésre erősíti, ha a zsák nehéz, hogy azt vállára emelhesse. Még az ethika is, ezen az állásponton épen oly kevésbé bir vallásos jellemmel, mint a dogmatika, ha ugyan még erről szó lehet. Nem abból a célból szakít korunk gyermeke Mózes és a csalhatatlan egyház törvényével, hogy egyik vagy másik prédikátortól engedje magára diktáltatni az erkölcsi törvényt, miután az úgy sem tud egyebet nyújtani, mint az ő vélekedéseinek eredményét. A modern liberalis protestantizmus szüntelen prédikálja a szeretetet, de ez sem bir valódi vallásos-erkölcsi jellemmel, mert a modernek tagadják épen azon fundamentumot, melyre azt a keresztyénség fekteti. Azon kényelmes törekvés pedig, melylyel magokat a modernek a bűn és nyomor hatalma alól szeretnék könnyedén és észrevétlenül felszabadítani, legtávolabbról sem érdemli meg a mély vallásosságnak és keresztyénségnek nevét. Sőt inkább ezen irány okvetlenül csökkenteni s tönkre tenni fogja a valódi vallásosságnak utolsó maradványát is, mely még a világon találtatik.“

Hogy a magyarországi protestáns egyesület is mindeztől ezen kemény de igazságos ítélet alá esik, magától érthető.

Rimler Károly.

Hartmann Kár. Rób. Ed. korunk nagy hírű német bölcsésze, 1842. febr. 23. született Berlinben, előkelő nemesi családból. Katonai pályára lépett de azt 1865-ben: betegség miatt kénytelen volt elhagyni, s bölcsészeti és természettani tanulmányokra adta magát. Nevezetes munkái: Die Philosophie des Unbewussten, 1869. Ez már több kiadást

ért. Erősen megbíráta a Deutsche Blätterben Ebrard. Über die dialekt. Methode. 1868. Schellings positive Philosophie. 1869. Das Ding an sich. 1871. Gesammelte phil. Abhandlungen. 1872. Aphorismen über das Drama. 1870. Dramat. Dichtungen. 1871. — Mi, Hartmann bölcsészeti irányzatát teljességgel nem osztjuk, mert hiszen ő határozott ellensége a keresztyénségnek. A végletek találkozásának törvényénél s őszinteségénél és határozottságánál fogva azonban, a modern protestánsokról ő is épen úgy gondolkozik, mint a legerősebb orthodoxok. Ha tehát már a modernnek sem az oly tul szabadelvű bölcsészek szerint mint Strausz és Hartmann, sem a valódi prot. theologok szerint egy általában nem állnak az evangyéliomi keresztyénség reformátori alapján: „vaih kik ők és hol vagon hazájok?” Szerkesztő.

Les Serbes de Hongrie, leur histoire, leurs privilèges, leur etat politique et social. Prag. Paris. 1873—4. 468 l. Ára 12 mark. (Egy márk a mi pénzünk szerint 50 kr, agio nélkül.)

Ezen művet, csak azért említjük itt fel, mert szerb honfitársaink vallási, egyházi és iskolai viszonyait is bőven tárgyalja ez s így forrásul kívánkozik azok számára, akiknek tisztökben áll, vagy kedvök van eféle dolgokat tanulmányozni. Különbén a névtelen szerző, egy Ausztria-Magyarországtól független, önálló délszláv birodalom felállításáról álmodozik s azt a francia köztársaság segélyével reméli életbeléptethetni. Ennélfogva a németységnek nagy ellensége s hatályosan inti a szerbeket és románokat, hogy a germanizációtól szigoruan óvakodjanak, — a magyarok már — ugymond — áldozatai a germanizációnak. — Nagyon különös lenne, ha hazai politikai s tudományos lapjaink s folyóirataink az eféle műveket tüzetes tárgyalásra nem méltatnák. Ha emlékezetünk nem csal, nem tárgyalták annak idejében e következő, bizonynyal érdekes művet sem: Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart. Walter Rogge. Leipzig u. Wien. Brockhaus. 1—3 köt. Ez, hazánkról s egyházi viszonyainkról is sokat beszél pedig. A Neue evang. Kirchenzeitung mindkét művet ösmerteti s mi is abból említjük fel ezeket. —

Könyvészet.

Ez uttal a következő, hozzánk beküldött irodalmi jelenségekről tehetünk röviden említést :

Péteri Károly. A Jezsuiták. Pest. 1873. Aigner. 8 r. 214 lap. 1 frt 50 kr.

Dr. Kiss Áron. A nevelés és oktatástörténet kézi könyve, különös tekintettel Magyarországra. Javitott, második kiadás. Budapest. Rosenberg testvérek. Nagy 8 r. 202 lap. 1 frt 50 kr.

Ozsváth Pál. Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad. 1874. 8r. I. kötet. 320 lap. Előfizetési ár, a 2-dik kötettel együtt 1 frt 75 kr, bolti ár 2 frt. Az előfizetések Bihar Mező-Keresztesre intézendők, szerzőhöz.

*

Balkányi Szabó Lajos. Magyar ősmesék, mint hitregék, a magyar nép ajkáról véve s a világtörténettel egyeztetve. Negyedik rész. Debrecen, 1874. 16 r. 177. l.

Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1875. Kolosvár. 8 r. 154. l. Ára 50 kr. Benne a szilágy-szolnoki ev. ref. egyházmegye történetének folytatása Biró Károlytól.

Madzsar János. Vezérkönyv a számtan tanítására. Népisk. tanítók számára. 5 és 6. osztály. Budapest. Zilahi. 8r. 94. l. Ára 74 kr.

Madzsar János. Számtani és gyakorlati példatár. V. és VI. füz. 8r. 80. l. 40 kr. Budapest. Zilahi.

Szász Domokos. Halotti ima Báró Kemény Ferenc gyászravatala fölött. Kolozsvár. 1875. Nagy 8r. 11 lap.

A sárospataki irodalmi kör alapszabályai miniszteri megerősítést nyertek és közzé tétettek. A kör főcélja alkalmas gymnasiumi és népiskolai kézi könyvek készítése.

Nagy-Körösről Öreg János lyceumi Losonczy László képezdei tanárok Herbert Spencer Értelmi, erkölcsi s testi nevelés című angol művének magyar fordítására, 1 frt 30 kr. mártz. végéig; — Oláh Károly ének és zenetanár pedig Templomi és temetési karénekek című munkára hirdet előfizetést; — az első füzetért 2 frt küldendő be, ápril 1-ső napjáig.

Dolinay Gyula, a Hasznos mulattatót ajánlja. Előfizetési ára 1 évre 6 frt, félévre 3 frt, — a mely küldendő: Budapest. V. Holdutca. 4. sz.

A magyar tudományos akadémia, egy kitűnő figyelemre és pártfogásra méltó vállalatot indít meg, t. i. eredeti és fordított tudományos munkák lehető legolcsóbb kiadását, a történelmi, irodalmi s jog és államtudományi szak köréből, vagyis három fő sorozat mezejéről. Az első sorozatból évenként 80 iv 4, — a második és harmadik sorozatból évenként 60 — 60 iv 3 frtért fog adatni, de csupán az előfizetőknek és megrendelőknék. Emellett ugyancsak ezek, az akadémia által eddig kiadott némely tudományos műveket, tetemesen leszállított áron szerezhetnek meg. Az aláírási iv mártz. 15-éig beküldendő Budapestre, az Akadémia könyvkiadó hivatalához, az akadémia épületébe. — Sajnáljuk hogy a megrendelés nem iverk számához, s szabadon választandó egyes munkákhoz, hanem csoportokhoz van kötve, úgyhogy ha pl. Hunfalvy Pál magyarországi ethnographiáját, vagy bármelyik megjelenendő egyes művet meg akarjuk szerezni, kénytelenek vagyunk megrendelni mindazon bármiféle műveket, amelyek 3 éven keresztül annak sorozatából vagy osztályából megjelennek. Mindemellett buzgón ajánljuk e vállalatot, mind tehetősebb lelkésztársainknak, mind különösen az egyházmegyei olvasó köröknek s felsőbb iskolai könyvtáraknak. Az egész ügyről részletes felvilágosítást adnak a nagyobb politikai lapok.